

90 ЖЭЛЭЙ
900 БЭЛЭГ

8 Н.

ХАДАТА
АХЫН
ЕХЭ 15 Н.
ШҮТӨӨН

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!
Буряад ҮНЭН

Бүгэдэ арадай сонин

2013 оной
июлиин 11
Четверг

№ 27 (21926)
(841)

Гарагай 5
www.
burunen.ru

Буряад
Унэн

НҮҮДЭЛШЭДЭЙ МУРЫСӨӨНҮҮДТЭ УРИНАБДИ

«Нүүдэлшэдэй ая дуун» гэхэн хүгжэмэй фестивалиин 3-дахи үдэр үнгэрхэ мурьсөөнүүдтэ уринабди. Дугы (велосипед) шантай «Мори эмээллэлгэ», «Һээр шаалган», «Тэбэг сохилго» гэхэн мурьсөөнүүдтэ Дээдэ-Онгостойн Этнографическа үзэсхэлэн соо июлиин 13-да үдэрэй 15.00 сагһаа хүлээнэбди.

Дээдэ-Онгостойн Байгал тойроһон арадуудай урданай һуудал, байдал харуулһан үзэсхэлэнгэй дэбисхэр дээрэ олон һонин хэмжээ ябуулганууд үнгэрхэ юм байна.

Нэгэдэхээр. Энэ хэмжээ ябуулгада 10 наһанһаа доошо хүүгэд түлөөһөгүй орохо. Хүүгэдэй талмай 15 сагһаа 18 саг болотор «Амитадай буланда» хүдэлхэ юм. Тэндэ һонирхолтой нааданууд эмхидхэгдэхэ гэбэл: эльбэ шэди харуулдаг артистнар, клоунууд байха, тиихэдэ хүүхэлдэйн «Үльгэр» театрай артистнар, гарай бэлэгүүд... Хүүгэдэй дунда асфальт дээрэ зурагууды зураха, бишыхан хубинуудһаа бүхэлиие бүтээхэ (оригами) нааданууд үнгэргэгдэхэ юм.

15 сагһаа «Эдир моритон» гэхэн хэмжээ ябуулга болон мурьсөөн үнгэрхэ. Хүүгэдэй, мүн ехэшье хүнүүдэй мориндо мордожо ябаха арга хараалагданхай.

Хоёрдохёор. Гар урлалай бүтээлнүүдые дэлгэжэ, тэдэнь наймаалагдаха юм. Тиихэдэ эндэ зоной нюдэн дээрэ алташа, мүнгэшэ нарин дархадай хүдэлмэри харуулагдаха, үйһэн-дархад, хүнэй бэе дээрэ угалзанууды бүтээхэ урлал (мехенди)

дурадхагдаха.

Гүрбадахяар. Буряад юудэн малгай олон хэлбэрээр зүбөөр үмдэхые, бүһэ зүбөөр бүһэлхые харуулһан мурьсөөнүүд байха.

Эдэ наадануудай һонирхолтой мурьсөөнүүд гэбэл:

«Мори эмээллэлгэ», эндэ дугы (велосипед) шагнал байха. «Һээр шаалган», «Тэбэг сохилго».

«Нүүдэлшэдэй ая дуун» гэхэн хүгжэмтэ наадан тухай асуудалнуудта зүб харюу дурадхаха нааданууд бии. Эндэ нааданай түүхэлээ, энэ жэлэй болон урда жэлнүүдэй хүгжэмшэд тухай, наада дэмжэгшэд болон эбээн тэдхэгшэд тухай, энэ фестиваль Буряадта болоһон тухай асуудалнууд табигдаха. Энэ наадан 16 сагһаа 18 саг хүрэтэр үнгэрхэ.

Шагналын – хоёр хүндэ Байгал дээрэ амарха арга «Байгал далай» гэхэн аяншалгын хамжаанһаа олгогдохо.

Хүннү арадай манай үе хүрэхэ ерһэн туйлалтанууд гэхэн ушаралта үйлэнүүдтэ үндэлһэн наадан үнгэрхэ. **677-677** дугаарай утаһаар энэ нааданда хабаадаха дуратай байбал, шамдан хонходогты, хүндэтэ нүхэд!

Гол тайзан дээрэ таһалгаряагүй, хойно хойноһоонь гаража, наадануудда дэлгэжэ байха бүлгэмүүд гэбэл:

1. "Урагшаа" 16.00
2. "Галия" 17.30
3. "Хартыга" 18.30 — 19.30
4. "Ретузы" 20.00 — 21.00
5. "Коттарашка" 21.00 — 22.15
6. "Кармен Риззо" 22.15 — 23.00

"МОНГОЛ НААДАМ - 2013"

Июлиин 11-13-най үдэрнүүдтэ Монголой наадам болохонь.

Наадамай бүхы мэдээсэл багтааһан «Монгол наадам» гэхэн сайт хууданһан ажаллажа эхилбэ. Түб стадиондо, мори урилдаанай газарта боложо байгаа баяр наадамые HD формадаар, он-лайнээр хараха боломжо байна. Монгол наадамые үндэр түбшэндэ шүүд үзэхые хүсэбэл, www.ulaanbaatar.mn сайтын «Монгол наадам» хаягаар орожо болоно.

Уважаемые читатели!
Продолжается подписка на наши
издания на II полугодие 2013 г.

Наименование издания	Периодичность	Условия	Подписная цена
Газета «Бурятия» Индекс – 50908 с приложением. «Бурятия-7»	вт., ср., чт., пт	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	824,64 руб. 400 руб. 450 руб.
Газета «Буряад үнэн» Индекс - 50901	четверг	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	386,22 руб. 265 руб. 275 руб.
Газета «Спорт - Тамир» Индекс – 31113	среда	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	226,50 руб. 220 руб. 250 руб.
Журнал для детей «Одон» Индекс – 73879	ежемесячно	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	271,92 руб. 270 руб. 270 руб.
Журнал «Байкал» Индекс - 78408	1 раз в 2 месяца	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	503,61 руб. 420 руб. 420 руб.
Журнал «Байгал» Индекс - 78407	1 раз в 2 месяца	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	503,61 руб. 420 руб. 420 руб.

Н.Улановагай фото

Республикын засагай зургаанда

ЭРДЭМ ҺУРАЛСАЛАЙ БАЙГАЛАЙ ФОРУМ

Буряад Республикын Толгойлогшо Вячеслав НАГОВИЦЫН эрдэм һуралсалай форумой шугамаар Россиин эрдэм һуралсалай министрэй орлогшо Игорь РЕМОРЕНКОТЭЙ уулзаба.

Буряад орондо мүнөө жэл табдаһаа үнгэргэгдэжэ байһан форумдо Россиин 44 субъектнүүдһээ 240 хүн ерээ, хамта дээрээ мянга гаран зон хабаадаба.

- Энэ ехэ һонин хөөрэлдөөнэй талмай боложо үгэнхэй. Хүн бүхэн эдэбхитэй хабаадаа, өөрынгөө хубита оруулхые оролдоно. Эрдэм һуралсалай эгээл шухала асуудалнууд: һурагшадай

тоогоор түлэгдэхэ норматив, түлбэрийн шэнэ түхэлэй бүридхэл, хүүгэдэй сэсэрлигүүдэй шийдхэгдээгүй асуудалнууд, һуралсалай шаһар сэгнэхэ бүридхэл болон бусад асуудалнууд энэ талмайда хэлсэгдэн зүбшэгдөө. Мүнөө эдэ ойлгосонууд ажабайдалда нэбтэрүүлгэдэнхэй. Тус хэмжээ ябуулгые Эрдэм һуралсалай министрствын дэмжэдэг байһанда баяртайбди. Бидэ эмхидхэлэй ажал бэе дээрээ даажа абаад, хүн зонной ерэхэдэ, угтахаар бэлэн байхабди, - гэжэ Вячеслав Наговицын найдуулба.

Игорь Реморенко энэ хэмжээ ябуулгын гүн удха бүхы регионуудта болон министр-

ствын ажаябуулгада шухала гэжэ тэмдэглээ:

- Энэ зүбшэлгын талмай дээрэхи асуудалнуудые манай министерство тааруулан зонхилдуулдаг. Россиин түбһөө холо байһан регионуудта ехэ һонин шэнэ дурадхал, һанамжанууд мүнэдэлдэг юм. Тэдэниие зүбшэн хэлсэлгэ олондо тараажа, мэдүүлхэ хэрэгтэй, - гэжэ министрэй орлогшо мэдээсэбэ.

Мүн энэ форумдо хабаадагшадай хөөрэлдөөнэй "Багша ба соёл" гэнэн гаршагаар ехэтэ һонирхооб гэжэ тэрэ онсолоо.

- Багша хадаа үхибүүдтэ соёл шэрээгшэ болоно. Мэдээсэлнүүдэй дэлгэрэн-

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото

гы энэ хүшэрхэн сагта багша өөрынгөө ажалда тэдэ хэрэгсэлнүүдые хэрэглэн хүдэлхэ ёһотой. Энэ үйлэ баһал зүбшэгдэхөөр шухала асуудал гээшэ, - гэжэ Игорь Реморенко тэмдэглээ.

Цырегма САМПИЛОВА.

ҮХИБҮҮДЭЙ ЭРХЭ ХАМГААЛГЫН АЖАЛ ҺАЙН СЭГНЭЛТЭ АБАА

Үхибүүдэй эрхэ хамгаалгын асуудалаар этигэмжэтэ зонной Бүхэроссиин семинар-зүблөөнэй түгэсхэлдэ Буряад Республикын үхибүүдэй эрхэ хамгаалга этигэмжэлгэшэ Татьяна ВЕЖЕВИЧ дүн согсолоо.

- Үхибүүдэй эрхэ хамгаалга, сэдхэлэй үбшэнһөө абарха, хуулиин һаһа гүйсөөгүйшүүлхые хамгаалха талаар республика дотор ажал ябуулагша-

дай һайн дүршэл олондо һайшаагдаа. Энэ ажал хадаа бүхы хабаатай албангуудай нэгэдэмэл хүсэһөө бүридэнэ. Бидэндэ Павел Астаховай үгэһэн һайн сэгнэлтэ шухала удхатай, - гэжэ Татьяна Вежевич тэмдэглээ.

Тэрэнэй һанамжаар, Буряад Республикын гүрэнэй алба хаагшад өөһэдэньгөө хүтэлбэрийн шалгалта гараба гээшэ.

- Павел Алексеевичэй 2011 ондо

ерэжэ, бидэнэй ажал шалгахандаа хэһэн заабари, ажаглалтануудые бүлтэнь хараада абажа, ажалаа улам һайжаруулаабди. Мүнөө бүхы ажаябуулгамнай һайн дэмжэлтэ абаа, - гэжэ Татьяна Вежевич хөөрэбэ.

Бүхэроссиин семинар-зүблөөн Россиин этигэмжэтэ нюурнуудай съездын хэмжээндэ табигдаа. Мэргэжэлтэдэй ажалда дүн гаргагдаба гэбэл, алдуугүй.

- Тон шухала асуудал хадаа Буряадай гүрэнэй университетэй үндэһэн дээрэ үхибүүдэй ажаһуудалай шийдхэгдэхэ асуудалнуудаар болон мониторинг шэнжэлэн үнгэргэхэ түб байгуулха тухай Павел Алексеевичэй һанамжые бэлүүлгэ болоно, - гэжэ тэрэ тэмдэглээ.

Цырегма САМПИЛОВА.

Бүхэроссиин оротон арадай IV суглаан

ҮСӨӨХЭНШЫЕ ҺАА, ҮНДЭҢЭН ГОЛОО АЛДААГҮЙ

Тэрэнгийн, арсын үнэрөөр анхилаад, тэнгэрийн олон Бурхатай үршөөлоор Вайгал буурал баабайн хажуудахи Дулаан дээрэ оротон арадай ангуушаддай, оро үсхэбэрлэгшэдэй уулзалгын ёһолол - Бакалдын үнгэрөө.

Россиин холо ойрын нютагуудаар тарашаһаншые һаа, нэгэ үндэһэтэйгөө мэдэржэ, түрэлхидөөрөө уулзахаяа Буряадта буугшадые тус наадан нэгэдүүлжэ шадаа. Амуршадарай, Саха-Яхатай, Красноярска можын, Эрхүүгэй, Забайкалиин хизаарай, Томскын, Санкт-Петербург болон Москва хотонуудай 55 делегат, мүн эдыл шэнээн урилгаар ерэгшэд Бүхэроссиин оротон арадай IV съезддэ хабаадаа. Тэдээн Бакалдынай эхиндэ бээ, сэдхэлээ сэбэрлэлгын ёһо өөр дээрээ үзэһэн байна. Тэрэнгээр, арсаар бээе утажа, сэдхэлээ сээлээд, нара зүб түдгөгөө тойроод, оротон арадай һургаал заабаринуудта - Итылдэ гар хүрэхэ, тайзан дээрэхи хатар наада һайшаан хараа.

Бүгэдөөрөө хүхижэ, һанаһанаа түрэлхи хэлэн дээрэ хэлэжэ байхыень харахадаа, ойлгоошыегүй һаа, омогорхомоор. Үсөөхөншые һаа, үндэһэн голоо алдаагүйбди, багаханшые һаа, бажуугдахагүйбди нэгэдээл һаа гэнэн мэтэ Икевун (ёохор) хатархаданэ эли байгаа.

Россиин Федерацийн Оротон арадай зүблэлэй III суглаан Яхатай Нерюнгри хотодо 2009 ондо эмхидхэгдэһэн. Үнгэрһэн жэлнүүдтэ эрхилһэн ажал ябуулга тухайгаа Оротон арадай зүблэлэй толгойлогшо Виктор Гаюльский тоб-

Бээ, сэдхэлээ арюудхан утаха ёһо

шоор хөөрэхэ үгэбэ. Тиихэдэ Яхатай болон Эрхүү можын оротонуудай эдэбхижэһэн тухай тэмдэглээ.

Яхатай бүлэг толгойло ерэһэн Үсөөн тоото арадуудай хэрэгүүдээр Департаментын хүтэлбэрилэгшын орлогшо Елена Ивановагай дуулганаар, һаяын жэлнүүдтэ Яхатай оротон арадай ажабайдал һайжаруулхаяа аяар 21 хуули баталагдаа. Гадна байгша оной июниин 24-дэ үсөөн тоото арадуудай эрхэнүүдые хамгаалха талаар бүрин эрхэтэ түлөөлэгшын гүрэнэй тушаал байгуулагдаа. Тиибэшые гүрэнэй дэмжэлтын гол үрэ дүн гэхэдэ, оротонуудай тоо 60 процентээр дээшэлээ. 2010 оной тоо бүридхэлөөр, Яхатай аяар 22 мянган оротон ажаһууна. Тэдээн «Нүүдэл байдалтай үсөөн тоото үндэһэтэниие дэмжэлтын гүрэнэй хэмжээнүүд тухай» федеральна хуули баталхыень дурадхал оруулжа байнхай.

Тиихэдэ Эрхүү можодо оройдоол 1 мянгаһаа үлүүтэй оротон ажаһууна. Гэбэшые

тэдээн гүрэнэй талаһаа мүн лэ дэмжэгдэнэ. Үсөөн тоото арадуудай хэрэгүүдээр Эрхүүгэй губернаторай советник Нина Вейсаловагай мэдүүлһээр, байгша ондо тусхай программаар аяар 263 миллион түхэриг оротон арадай байдал һайжаруулгада шэглүүлэгдээ. Гадна тусхай хэлсэнүүдые байгааһаин малтамалнуудые ашагладаг компанинууд баталанхай.

Буряадай гүрэнэй университетэй профессор Трофим Тайсаевай һанамжаар, оротон арад ашагта малтамалнуудаар хамагай баян газарнуудта байдалаа түхээрэнхэй. Юундэб гэхэдэ, хүрьһэн доро хадагалаатай алта мүнгэтэй газарта оро үсхэбэрлэхэдэ таатай ургамалнууд ургана гээд, эрдэмтэн тухайлна.

«Дылача» гэжэ общиные хүтэлбэрилдэг Анатолий Быков һүүлэй хахад жэлэй туршада тохёолдоһон бэрхэшээлнүүд тухайгаа хөөрэбэ. Орёо байдалда ороод байхаданэ һанаата болоһон тухайгаа Буряадай Арадай Хуралай депутат Анна

Ангуушаддай хатар

Авторай фото-зурагууд

Найканчина мүн лэ мэдүүлбэ. 100 хүн тус общинын бүридхэл ороно. Тэдэ оро, адуу мал үсхэбэрлэнэ. Энэ заншалта ажахыһаа гадна бусад хэмжээ хэхэ эрхэгүй гэнэн суудэй шийдхэбэриие оротон арадай суглаанда хабаадагшад бултадаа буруушааба. Тиимэһээ тусхай бэшэг Росси-

ин Федерацийн оротон арадай зүблэлэй зүгһөө бэлдэбэ. Суглаанай үедэ Оротон арадай зүблэлэй толгойлогшые шэнээр һунгаа. Зүблэлые ээлжэтэ табан жэлэй турша соо Виктор Гаюльский ударидаха болобо.

Сарюна ЭРДЫНЕЕВА.

Буряадай Правительствын «сэхэ утаһан»

ХАРГЫ, УНАА БОЛОН ЭЛШЭ ХҮСЭН ТУХАЙ

“Буряад үнэн” гэнэн Хэблэлэй байшанда Буряад Республикын транспорт, энергетикэ болон харгы ашаглалгын талаар министр Сергей Юрьевич КОЗЛОВ “сэхэ утаһа” үнгэргөө. Энэ һалбариин хангалгын ашаар арад зоной ажаһуудал зохёогдодог ха юм. Тиимэһээ манай газетын уншагшад ажабайдалдаа һонирхуулан, амин шухала асуудалнуудыг министртыг табиһан байна.

- Сайн байна, би Очиров гэшэб. “Истана” түхэлэй микроавтобусууд үнэхөөрөө хүн зоние шэрэхээ болуулагдаха гэшэ гү? Али юрэ хөөрэлдэнэ гү? (манай уншагша министртыг хэдэн асуудал табиһан байна).

- Тиимэ, Буряад Республикын тусхай хуули 2013 оной январин 1-һээ хүсэндэ оруулагдаха байгаа. Гэбэшье, республикын хүн зоние шэрэдэг бүридэлтэ комплекс шалгажа үзөөд, арад зоной байдал хүшэр болгохогүйн тула энэ хуули үшөө нэгэ жэлээр хойшлуулагдаһан юм. Тиимэжэ 2014 оной январин 1-һээ сертификаци гараагүй, пассажирнуудыг шэрэхэ үнэмшэлггүй автомашина унаатай үмсын хэрэг эрхилэгшэд маршрутна унаагаар ажаллаха эрхгүй болохо юм.

- Ондоо хото городуудта үнинэй “Истана” машинанууд харагдахаяа болинхой. Ехэнхидэ томо автобусууд ябадаг. Манай эндэ юндэ тиимэ бэшэб?

- Тэдэ городуудта муниципальна унаагай эмхинүүд үндэһэн баазаяа алдаагүй ха юм. Тиимэһээ хүн зоние шэрэхэ хэрэгтэ ехэнхи хубиень муниципальна эмхи эрхилнэ. Харин манда бааза булта үгы хэгдэшэһэн байна. Улаан-Үдэдэ “Хотын маршрутнууд” гэнэн муниципальна эмхи бии. Тэрэнэй унаа олзо асардаггүй, гарзатай маршрутдаар ябажа, ажаһуугшадые унаагаар хангана бшуу. Тэрэ маршрутдаар (утаһаар) ябахада гаргашалагдаһан гарза хотын бюджетһээ түлэгдэнэ. Хото соогуур ябадаг бүхы маршрутдай 80 процентые үмсын хэрэг эрхилэгшэд хангадаг. Тиимэһээ бидэ хотын захиргаантай суг хамта онсо программа байгуулжа, энэ муниципальна эмхидэ томо болон дунда зэргын автобусуудыг худалдан абаха тухай бэлдэжэ байнабди.

-Трамвай мүнөөдэр эгээл ехэ гарзатай унаа гэжэ тоологдодог. Энэ унаа һайжаруулха, хүгжөөхэ ажал хэгдэхэ гэшэ гү?

- Эгээл шухала асуудал - экономика баримталагдаһан үнэ сэнгэй тариф гэшэ. Трамвайн эмхиин тоогоор, трамвайгаар ябаха үнэ сэн 43 түхэригтэ байха болоно. Тээд иимэ сэнгээр хэншые трамвайгаар ябахагүй ха юм. Гаргашалагдаһан мүнгэ болон биледэй үнэ сэн хоёрой илгаа хотын бюджетһээ һомологдоно ха юм. Тиимэһээ трамвай унаа үгы хэжэрхингүй хэрэглэн, үлөөжэ шадахабди. Тиимэ һэн тула трамвайнудыг шэнэлхэ, харгы бултыень гүйсэд заһабарилха, хэблэн шэнэлхэ шухала. Автобусууд болон трамвайнудай тусхай программа баталагдаха. “Час пик” болоходол, трамвайнуд дүүрэн зоние шэрэнэ. Бэшэ сагта хоһон шахуу гүйлгэнэ ха юм даа. Трамвайда

Радна-Нина БАЗАРОВАЙ фото

хүн зоние һуулгахаяа һанабал, энэ унаагай хүгжэлтэдэ ехэ мүнгэн зөөри оруулагдаха ёһотой. Үгы болобол, трамвай Улаан-Үдэ хотоһоо үгы хэгдэхэ. Европодо юндэ трамвай эгээл дуратай унаа гэжэ тоологдодог гэшэб? Юуб гэхэдэ, энэ унаа дэмжэгдээд, мүнгэн зөөри ехээр һомологдонхой. Манай эндэхи трамвай бэшэ, шэнэ түхэлэй вагонууд бии болгогдоо, харгын тон һайнаар заһагдаа. Мүнөө Европодо трамвай түргэн ябадалтай, нэгэ часай хугасаада аяр 60-70 километр гүйжэрхихэ шадалтай болгонхой бшуу. Уламжалан, трамвай харгыгаар автомашины харгы ябуулнагүй. Тиимэһээ трамвай тэндэхи зоной гээл дуратай унаа ха юм.

- һүүлшын асуудал. Аэропорт хүгжэнэ ха юм, тээд юндэ хэдэн маршрутнууд үгы хэгдэнэб, жэшэ-энь, Улаан-Баатар руу ниидэдэг зам хаагдаа?

- «Улаан-Баатар – Улаан-Үдэ – Улаан-Баатар» – гэнэн рейс Монголой талатай суг ябуулан харгы зам гэшэ. Монголой «Изинис Эйрвейз» гэнэн авиаконпани энэ замыг бэлүүлдэг һэн. Тэрэ компанида “Байгал” аэропорт хэдэн хүнгэлэлтэнүүдыг олгуулан байгаа. Манай министерство тус компаниин түлөөлэгшэдэй эмхи Росси гүрэндэ нээлгүүлэлсэһэн байха юм. Гэхэтэй хамта энэ замаар маршрут хоёр жэлэй туршада ябуулагдажа, хүсэндөө орожо шадаагүй. СААБ-340 гэнэн самолет 34 хүнийе шэрэжэ аргатай, ехэнхидэ хоһон шахуу ниидэдэг байгаа. Тиимэһээ авиаконпани гарзатай рейс гэжэ тоолоод, ниидүүлхээ болёо.

Июнь нарын эхээр “Аэропорт “Байгал” гэнэн эмхи “МЕТРОПОЛЬ” гэнэн компаниин бүридэлдэ Монгол орон албанай хэрэгээр ошоһон юм. Буряад Республикын Транспортныг министрство Монголой харгы ба унаагай министр А. Гансүхда тус маршрут хэргээхэ тухай хандалга бэшэһэн байна. “Улаан-Баатар-Улаан-Үдэ” гэнэн замаар “Хунну Эйр” гэнэн авиаконпани «Фоккер-50» гэнэн самолёт ниидүүлхэ тухай хэлсээ баталагдаһан

байгаа.

Һаяшаг нээгдэһэн бусад маршрутнууд урагшатай ябуулагдажа байна. Таиланд, Турци, Бээжэн руу самолёдор олон зон ниидэнэ. Якутск, Иркутск, Красноярск, Новосибирск гээд самолёдууд ниидэнэ. Москва руу рейснүүд һайнаар ябана. «S7 Airlines (Сибирь)», «Уральские авиалинии», «Владивосток Авиа» гэнэн авиаконпанинууд зүрилдэжэ, урагшатай ябуулна. 2011 онһоо Улаан-Үдэ-Москва гэнэн замаар тусхай тарифай 100 процентн тэдхэмжээр бусаагдаха Россиин Правительствын программа бэлүүлэгдэнэ.

- Самолёдоор ниидэхэдэ, хүнгэлэлтэнүүд бии гэшэ гү?

- Жэл бүри апрелин 1-һээ октябриин 31 болотор экономклассай һуурида 23 һаһа хүрөөдүй эрхэтэд, 55 - һаа дээшэ һаһатай эхэнэрнүүд, 60 - һаа дээшэ һаһатай бүһэтэйшуул болон алишье һаһанай 1-дэхи бүлэгэй эрэмдэгүүд, мүн эрэмдэг үхибүүдыг дахуулаад, хүргэжэ ябаһан томо зон гээд хүнгэлэлтэ абаха аргатай. Улаан-Үдэ – Москва гэнэн замаар нэгэ билет 6200 түхэригтэ.

- Сайн байна, Валентина Васильевна танда хандана. Хотын харгынудай нүхэнүүдыг бүглэхэ заһабарин ажал хэгдэнэ гэшэ гү?

- Хэгдэнэ, дутуу ядуугаар. Шухала магистраль харгыгаар: Автомобилистнүүдэй проспект, Трубочеевэй гудамжа болон бусад газараар нүхэнүүд бии болонхой. Хотын эмхи энэ заһабарилгын ажал өөр дээрээ даажа абанхай юм. Гэбэшье тэдэндэ мүнгэн зөөри ба хүсэ шадалын дуталдана. Тэдэнэй табиһан графигай ёһоор, Трубочеевэй гудамжа август нарын эхин болотор хэгдэхгүй хаш. Харин бидэндэ энэ дороо хэрэгтэй ха юм. Харгын ажалнуудыг дүүргэхэ эрхэ худалдагдадаг. Тэрэниие эмхидхэхэдэ, томо, найдамтай эмхи шэлэхэ хэрэгтэй. Улаан-Үдэдэ нэгэ найдамтай эмхи бии. Ерэхэ жэлэй январин 1-һээ хүсэндөө оруулагдаха 44-дэхи федеральна хуули баталагдабал, харгы заһабарилгын ажал һайжарха һэн хаш. Улаан-Үдэ соогуур гол гудамжа-

нуудаар харгы заһагдаад, хотын захын харгынудта ажал эхилэгдэнхэй. Мүнөө жэл Ивалгын гудамжа заһабарилгадаа. Реверсивнэ ябадал нээгдэхэ түсэбтэй. һандархан харгынуд бүридхэгдэбэшье, мүнөө жэл бэшэ, удаадахи жэлүүдтэ заһабарилгадаха түсэбтэ оруулагданхай. Загарайн, Хориин аймагууд руу региональна харгы заһабарилгадаха. Республикын бюджетһээ жэл бүри энэ хэрэгтэ 240 миллион, хотын бюджетһээ иимэл мүнгэн зөөри һомологдодог. Мүнөө жэл энэ мүнгэнэй 100 миллионие хотын захиргаан дулаагаар хангадаг соргонуудыг заһабарилха хэрэгтэ үгэхэ. Энэнь баһа шухала, үбэлэй хүйтэн сагта мүнөөһөө бэлдэхэ хэрэгтэй.

- Сайн байна, Сергей Юрьевич! Би Доржиев Сергей Семенович гэшэб, һананайнгаа амаралтада гаранхайб. Намда “Дорожный патруль” гэнэн саарһа-листовко үйлсэдэ ябахадамни барюулаа. Тэрэн дээрэ республикын харгын фонд руу жэл бүри 2 миллиард түхэриг һомологдоно гэжэ бэшээтэй. Энэнь зүб гэшэ гү? Иимэ ехэ мүнгөөр бүхы Улаан-Үдыг хэдэн дахин асфальтаар хушааар бэшэ гү?

- Тээд, ойлгыт даа, манай республика дотор ганса Улаан-Үдэ хото бэшэ ха юм. Бусад хото, аймагууд бии. Бүхы мүнгэ ганса Улаан-Үдэдэ үгэжэрхихэ аргагүй ха юм бибди. Би танай урда хөөрэлдэһэн хүндэ хэлээ һэм, жэл бүри хотын гудамжануудыг заһабарилгын хэрэгтэ 240 миллион түхэриг, тэдэй мүнгэн хотын бюджетһээ оруулагдааад, 500 миллион түхэриг хотын харгы заһабарилгада гаргашалагдана гэшэ. Бусад мүнгэн зөөри Федеральна програмнуудтай суг һомололгодо үгтэнэ. Мүн тиимэжэ региональна харгынудыг хангалтада нэмэлтэ мүнгэ олонобди. Сэхыень хэлэбэл, республикын бүхы харгынудыг заһабарилжа, һайн түхэлдэ оруулха гэбэл, 140 миллиард мүнгэн хэрэгтэй бшуу. Тиимэһээ харгын жасын мүнгэн ганса Улаан-Үдыг бэшэ, мүн бүхы республикын харгынудыг хангаха үүргэтэй юм. Харин федеральна харгынудыг заһабарилха, шэнэлхэ ажал эрхилдэг «Южный Байкал» гэнэн харгын хүтэлбэри “Развитие транспортной системы в 2010-2015 годы” гэнэн программын шугамаар жэл бүри 3 миллиард түхэригөөр һомолуулагдадаг.

- Хяагтын харгы зам дээрэ заһабарилгын ажал эрхилэгдэжэ байна. Ажалын түсэб хэр гэшэб?

- Гусиноозерск хотын харгынудай ажал “Икат-плюс” гэнэн подрядна ажагы бэлүүлжэ байна. Тэдэнэр хоёр халаанаар хүдэлжэ, жэл урда хүдэлмэриг дүүргэхэ түсэбтэй. Үндэр уялга даажа абаа хадаа дүүргэхэ бээ гэжэ найданаб. Хяагта руу харгын зарим газарнуудта ехэн ажал хэхээр. Росавтодор эмхиин хүтэлбэрилэгшэ Роман Владимирович Старовойтын эрхэдэ, бидэ энэ харгы үзэһэн байнабди. Роман Владимирович энэ харгы заһабарилха хэрэгтэ федеральна мүнгэн зөөри олгуулха гэжэ найдуулаа.

Цырегма САМПИЛОВА бэшэжэ абаба.

КОНКУРСНАЙ ҮРГЭЛЖЭЛЬӨӨР

Хүндэтэ уншагшад! “Буряад үнэн” Хэблэлэй байшанай эмхидхэһэн заншалта “Буряадай түрүү хүнүүд-2013” конкурсын I тур түгэсэбэ. Апрель-июнь һарануудай хугасаада манай һониной нюурнуудта хэблэгдэһэн конкурсын ажалнуудыг жури хаража үзөөд, иимэ шиидхэбэри гаргаба:

“Сагаан үбгэн-2013” номинацида Климентий Бадмаевай «Известный ученый и педагог» гэнэн очерк эрхимлээ. Очеркын герой – Михаил Надмитович Очиров.

“Баатар Мэргэн-2013” номинацида Владимир

Бухаев тухай очерк эрхим гэжэ сэгнэгдээ. Авторын – Цырегма Сампилова.

«Аламжа Мэргэн Аржун Гоохон хоёр» номинацида автор Даши Аюшиевой бэшэһэн “Хоодо Галзут – хозяин мировых ковров” гэжэ очерк эрхимдэ тоологдоо. Геройнуудын – Батор Занабазарович болон Людмила Цыреновна Цыбицтович.

«Гуа сэсэн хатан» номинацида Доржо Дамбаевай «Ажалша хүнэй амбаар дүүрэн» очерк һайшаагдаа. Очеркын герой – Дагмидма Шойжалсановна Мархюева. Мүн “Буряад сэдхэлэй ошо бадаруулдаг багша” гэнэн Сарюна Эрдынеевагай очерк, героинь – Дашима Гылыковна Дамдинова,

журиин үндэр сэгнэлтэдэ хүртэбэ.

Хүршэ Монгол оронтой, Дотор Монголой багшанартай, уран зохёолшодтой нягта холбоо тогтоһон, хэлэнэй хүгжэлтыг шэнжэлэлгын эдэбхитэй ажал ябуулдаг **Ханда Батоцыреновна Пурбуева** тухай очерк (авторынь Намжилма Бальжинимаева) «Аласай холбоон» номинацида эрхим гэжэ дэбжүүлэгдээ.

Хүндэтэ манай уншагшад! Заншалта болоһон конкурснай үргэлжэлһөөр. Июль-сентябрь һарануудта II тур үнгэрнэ. Шэнэ зургал, очеркнүүдыетнай хүлээжэ байнабди.

Туйна САМБЯЛОВА.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2013 оной июлийн 8-12 хүрэтэр

I. Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.Гершевичэй дэргэдэ үнгэргэгдэхэ түсэблэлгын зүблөөн

- 08.07.11.00 Бага танхим
1. Буряад Республикын Арадай Хуралай хороонуудай 2013 оной июлийн 1-нээ 5 хүрэтэр хэһэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэгшэд – хороонуудай толгойлогшод)
 2. Буряадай Арадай Хуралай 2013 оной июлийн 1-нээ 5 хүрэтэр эрхилһэн хэмжээнүүд тухай Эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэгшэ О.А.Бадлуев)
 3. Буряад Республикын хуулинууды федеральна хуулинуудтай зохилдуулха, Буряад Республикын Арадай Хуралай хиналтын дансануудай гурим тухай Эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл.
 4. Буряад Республикын Арадай Хуралай 2013 оной июлийн 8-наа 12 хүрэтэр түсэблэһэн хэмжээнүүд тухай (элидхэгшэ О.А.Бадлуев)
 5. Хүнэй эрхэнүүды хамгаалгын захиралай 2013 оной июлийн 1-нээ 5 хүрэтэр хэһэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэгшэ А.И.Ускова)
 6. Мэдээсэлэй-шүүмжэлэлэй захиралай 2013 оной июлийн 1-нээ 5 хүрэтэр хэһэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэгшэ Э.Б.Намдакова)
 7. Республикын мэдээсэл тараалгын хэрэгсэлнүүдтэ 2013 оной июлийн 1-нээ 5 хүрэтэр Буряад Республикын Арадай Хуралай хүдэлмэриёе дуулгаһан тухай Олондо мэдээсэлгын хэрэгсэлнүүдтэй холбоотой таһагай мэдээсэл (элидхэгшэ А.В.Халбашкеев)

II. Буряад Республикын Арадай Хуралай аппаратады хүтэлбэрилэгшын орлогшо В.Г.Тарховай дэргэдэ үнгэргэгдэхэ хүдэлмэрийн зүблөөнүүд

- 08.07.13.30 Бага танхим
1. 2013 оной июлийн 8-наа 12 хүрэтэр Буряад Республикын Арадай Хуралай түсэблэгдэһэн хэмжээнүүд тухай.
 2. Буряад Республикын Арадай Хуралай

хиналтын дансануудай дүүргэлтын гурим тухай.

3. Бусад асуудалнууд.

III. Буряад Республикын Арадай Хуралай хороонуудай зүблөөнүүд Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Д.Доржиев)

Зүблэхэ зүйл:
"Россиин Федерациин субъектнүүдэй мэдэлдэ Россиин Федерациин хуули ёһонуудаар үгтэһэн зарим асуудалнуудыёе налогой талаар Буряад Республикада гуримшуулга тухай Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудыёе оруулха тухай". Хуулийн түлэб тухай

Зүблэхэ зүйл: 09.07. каб.235

Буряад Республикын хуулинуудыёе федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай (бюджет бүрилдүүлгын талаар, бюджет хорондын харилсаануудай, налог татабарин асуудалнуудаар).

11.07. 10.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдын хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.С.Скоцырская)

Зүблэхэ зүйл:
"Россиин Федерацинаа гадуур хари гүрэнэй банкнуудта зарим зоной мүнгөө хадагалхыёе хорихо тухай" Федеральна хуули баталһан ушараар Россиин Федерациин зарим актнуудта хубилалтануудыёе оруулха тухай" № 102-ФЗ 2013 оной майн 7-ноо Федеральна хуули баталһан ушараар Буряад Республикын Хуулида оруулһан хубилалтанууд тухай

09.07. 14.00 каб.323

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд

хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:
"Хүдөө ажахын тоо бүридхэлыёе үнгэргэлгэдэ бэлдэхэлэй талаар Буряад Республикын гүрэнэй зарим эрхэ түлөөлэлгэнүүдыёе өөһэдын хүтэлбэрийн албан зургаануудта олгохо тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай.

09.07. 10.00 каб.119

Зүблэхэ зүйл:
"Агнуури болон агнуурийн нөөсөнүүдыёе хамгаалха тухай" Буряад Республикын Хуулийн түлэб тухай

10.07. 10.00 каб.119

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикын дэбисхэртэ этилэй спирт, архиин болон спирт холисотой продукци үйлдэбэрилгыёе болон тэрэнэй эрьсыёе хуулига ёһоор гуримшуулха эрхэ түлөөлэлгэнүүдыёе өөһэдын хүтэлбэрийн албан зургаануудта олгохо тухай" Буряад Республикын Хуулийн түлэб тухай

11.07 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Зүблэхэ зүйл:
"Соёлой баялигай объектнүүд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудыёе оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

09.07 14.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Зүблэхэ зүйл:
Буряад Республикын нютагай муниципальна эмхи зургаануудта болон хотын округуудта нуралсалай талаар гүрэнэй за-

рим тэды бүрин эрхэ олгуулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

08.07 14.30 каб.218

Зүблэхэ зүйл:
"Хуулийн наһа гүйсөөгүй үхибүүдэй эрхэнүүдыёе хамгаалгын хэрэгүүдээр комисси эмхидхэн байгуулха талаар нютагай муниципальна эмхи зургаануудта болон хотын округуудта гүрэнэй зарим тэды бүрин эрхэ олгуулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

08.07 15.00 каб.218

Зүблэхэ зүйл:
"Хүүгэд болон эдиршүүлэй амарха, элүүржэхэ эрхыёе хангаха тухай" Буряад Республикын Хуулийн бэелүүлгэ тухай зүблөө Кабанскын райондо "Байгалай долгинууд" гэхэн хүүгэдэй амаралтын лагерта үнгэргэхэ.

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдыёе ашаглалгын болон оршон тойронхыёе хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

"Административна хуулинуудыёе эбдэлгэн тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудыёе оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

10.07 10.00 каб.211

III. Уласхоорондын харилсаан

Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатуудай Хитадай Арадай Республикын Үбэр Монголой Автономно районой Арадай зүбшэлэгшэдэй делегацитай уулзалга

08.07 16.00 Бага танхим

IV. Эрхэтэдыёе хүлээн абалга А.С.Коренев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшо

08.07 14.00-17.00 каб.330/326

Туйна САМБЯЛОВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

“ХАМАГ МОНГОЛ” ТҮГНЫН ТАЛАДА

Июлийн 16-да Суулгын дасанда онсо һонин үйлэ хэрэг үнгэрхэнь. “Информ Полис» Хэблэлэй байшанай урилгаар Азиин табан гүрэн түрэхөө дуушад эндэ ерэхэ, уран бэлигээ дэлгэхэнь: Тувагай Монгуш Сайдаш, Хальмагай Шаран Бадм-Хаалг, Монголой Самандын Жавхлан, Үбэр Монголой Машбатын Баясгалан, Буряад оронной Чингис Раднаев.

- Энэ табан орон дайдаһаа Буряад Республика эгээн түрүүн “Хамаг Монгол” проектыёе угтажа байна. Ехэ гүнзэгы удха шанартай, һүлдэ тэмдэгтэй энэ хэрэгыёе юунтэйшыёе жэшэхээр бэлшэ, - гэжэ Ч.Раднаев хөөрэнэ.

Аха дүү арадуудай харилсаа бүри нягталан холбохо зорилготой энэ ехэ наадан 18 сагта эхилхэ юм.

А.МАХАЧКЕЕВ.
Т.САМБЯЛОВА хэблэлдэ бэлдэбэ.

«ҮГЭРСЫН ШАНАРАЙ ТҮЛӨӨ «УЛАЙХАГҮЙБДИ»

Мухар-Шэбэрэй аймагай Сагаан-Нуур тосхондо нэгэ гектарһаа 600 тонно үгэрсэ хурьян абаха түсэбтэй.

Тиихын тула «Түгнын наран» бүлгэм голландиин онол аргаар үгэрсэ ургуулна. Тус арга халан абахаяа Барнаулда болон Швецидэ бүлэг мэргэжэлтэд, тэдэнтэй хамта «Түгнын наран» бүлгэмэй ахамад агроном Сергей Кушнарёв нургуули гараһан. Ахамад агрономой мэдүүлһээр, үндэр үргэсын түлөө газарай хурьһэ эбдэгдэнэгүй. Ургуулхадаа, нитрат гэхэ мэтын хи-

микат огто хэрэглэгдэнэгүй. Тиимэхээ тэдэнэр ургуулжа байһан үгэрсын шанарай түлөө «улайхагуй».

Хүбэн дотор үгэрсын үрэхэ хэжэ дэбтээгээд, гурбан хоногой удаа рассаданууд руу булагдана. Түргэн болзорто – оройдоол 50 үдэрэй турша соо үгэрсэ эдихээр бэлэн болдоно. Гадна үргэсын хэмжээн хоёр дахин ехэ: юрын онол аргаар ургуулагдаа һаа, нэгэ гектарһаа 250-300 тонно үгэрсэ абтадаг гээд һануула. «Түгнын наран» бүлгэм Сагаан-Нуурта нэгэ гектар талмайда үгэрсэ ургуулхаар хараална. Харин Буряа-

дай бүгэдэ ажаһуугшадые үгэрсөөр хангахын түлөө 15 гектарта тариха хэрэгтэй гээд, Буряадай хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министр Александр Манзанов тэмдэглэнэ. Тиимэхээ үшөө иимэ теплицэ Кабанскын аймагта түхээрхээ «Түгнын наран» компани хэлсээ баталжа байнхай. Сагаан-Нуурай теплицэ барихын тула аяар 150 миллион түхэриг гаргашалагдаа. «Түгнын наран» бүлгэм найман жэлэй түрша соо гаргашалһан мүнгөө бүгэдыёе бусааха хүсэлтэй.

Сарюна ЭРДЫНЕЕВА.

Сергей Кушнарёв (зүүн гарһаа) Мухар-Шэбэрэй аймагай гулваа Юрий Петровто Голландиин онол аргын найн талануудыёе ойлгуулна

Авторай фото-ураг

Баргажанай аймагай Нуурай эхин хургуулиин 100 жэлэй ойдо

ЭГЭЭЛ ТҮРҮҮН ЭРДЭМЭЙ НЮУСА НЭЭНЭН ЭРДЭНИ МЭТЭ ЯЛАЛЗАНАШ, НУУРАЙМ ХУРГУУЛИ!

Түрэл тоонто нютагаа нанан нанан байхдаа, эгээл түрүүн эрдэмэй нюуса нээхэн Нуурайнгаа эхин хургуули ехэл урмашан нананаб. Аяар холын 1957 ондо түрүүшынхиеэ алхан орохоноо бодол ухаандаа эрьюулэн шэбшэнэб. Тэрэл бидэнэй класста оройдоо 9 нурагша байхан юм. Нэрлэбэл: Абидуева Альбина, Бадмаев Бошикто, Будаев Антон, Бадмаева Цырма, Гармаев Эрдэни, Очирова Наташа, Гармаева Дулма, Аюшеева Цырма, Чимитцыренова Лиза.

Нуурай хургуули. Мүнөө сагта Лугшахаан нютагай хургуулиин байшан, 2013 он.

Мүнөө минии үетэд ажалай ветеранууд, хүндэтэ тайбай, теэбии болонхой, аша зээ-нэрээ хүмүүжүүлхэдэнь үри хүүгэдтээ туналжа байдаг.

Бидэ ехэл талаантай үхибүүд байгаабди. Юундэб гэхэдэ, угаа бэрхэ багшанар бидэниие хургаһан байна. Надежда Дугаровна Бурхинова, Серафима Цыреновна Гармаева, Эрдэни Мужанович Урбагаров, Санжидма Раднаевна Цыдыпова болон.

хургуулимнай ганса эрдэм заадаг гуламта бэшэ, харин ажал хэжэ хургадаг хэн. Түлээшье бэлдэхэ, тахяашье адуулха, хургуулингаа дэргэдэхи участок дээрэ элдэб овош, таряа тариха, олон янзын шэнжэлэл хэжэ нураһан байнабди.

Ямаршье һонин наадануудые забхарлал бүхэндэ бидэнтэй багшамнай наададаг бэлэй. Багшатаяа наадахада, ехэшье гоё байдаг хэн!

хургуулимнай библиотеке һонин һонин номуудтай байжа, эгээл түрүүн литературын нюуса, Пушкинай онтохонуудтай танилсаһанаа мартахагүйш. Бидэндэ Эрдэни Мужанович ехэл һонирхолтойгоор биологи, түүхэ тухай хөөрэдэг хэн. Ургамал, модонуудтай танилсуулжа хургаһан юм. һонирхолтой экскурсинуудые үнгэргэдэг байгаа. Эхин хургуулида ойлгоһоноо бүхы наһандаа мартахагүйш. Энэмнай эрдэм хургуулиин үндэһэн боложо үгэнэ ха юм.

Нуураймнай эхин хургуули 1912 ондо Яариктаһаа урда зүгтэ Нуур гэжэ газарта байгуулагдаһан намтартай. Тиигэжэ олон жэлнүүдэй хугасаа соо олонхон бэрхэ шабинарые хургажа гаргаһан байна.

Яариктын айлнууд ехэ ажалша, гэр бүлэдөө олон хүүгэдтэй хэн. Тиигээд үри хүүгэдээ хара ажалда

Антон Очирович Раднаев наһанайнгаа нүхэр Цырма Гомбоевнатаяа, Баир, Эрдэм, Владислав, Виталий хүбүүдтэйгээ. Антон Очировичай абань Очир Ванданович Раднаев 1942-47 онуудта Нуурай хургуули хүтэлбэрилөө. Виталий Раднаев – «Снежный барс» компаниин генеральна директор.

Б.А.Будаев – Республиканска стоматологическа поликлиникын ахамад врач

К.А.Будаев – Буряадай Конституционно сүүдэй толгойлогшоор ажаллаһан

хургажа, ном үзэхэ дуратайгаар хүмүүжүүлһэниинь онсо тэмдэглэмээр. Минии наһахада, иимэ бүлэнүүдые нэрлэхэдэ болон: Соломин-

скатан, Цыреновтэн, Рабжаевтан, Баторовтан, Бурхиновтан, Ринчиновтэн, Абидуевтан, Лубсановтан, Будаевтан, Шарушкинтан, Цыденовтэн,

Тогмидонтон, Доржиевтан, Гатаповтан, Буяндуетан, Цыдыповтэн, Чимитцыреновтэн, Урбагаровтан гэхэ мэтэ.

Нуурайнгаа эхин хургуули дүүргэжэ, саашань эрдэмээ үргэлжлүүлхээ Баянгол, Баргажан нууриин, Улан тосхон ошодог байгаа. Тиигэжэ эрдэмтэй, бэрхэ шадабаритайгаар ажалдаа хандажа, нютагаа, түрэл хургуулиа суурхуулан хүнүүд ехэ олон. Нэрлэбэл: Доржо Молонович Бурхинов, Дулгар Будаевна Ринчинова, Бато Будаевич Ринчинов, Вера Бадмаевна Будаева, Даши Баторович Галсанов, Очир Галсанович, Бато Галсанович Баторовууд, Солбон Раднаевич Ринчинов, Эрдэни Очирович Раднаев, Наталья Николаевна Соломинская, Виктор Цыденович Ринчинов, Тамара Ринчинова, Леонид Ринчинович Санжиевууд, Дыжидма Базаровна Иванова, Геннадий Базарович Ринчинов, Капитон Аюрзанаевич, Антон Аюрзанаевич, Владимир Аюрзанаевич, Алексей Аюрзанаевич, Аюша Аюрзанаевич, Андрей Аюрзанаевич Будаевууд, Бато Аюшеевич Будаев, Баирто Чимитович, Жаргал Чимитцыреновна, Зорикто Чимитцыренович, Валентина Базаровна, Лидия Базаржаповна, Елизавета Базаржаповна Чимитцыреновүүд, Борис Будаевич, Елизавета Будаевна, Наталья Будаевна Гатаповууд, Санжидма Будаевна, Сэсэг Будаевна, Цырен Будаевич, Борис Будаевич Баяндуетууд, Людмила Сангадиевна Цыренова, Феликс Эрдыниевич, Мүнхэ Эрдыниевич, Михаил Эрдыниевич, Александра Эрдыниевна Урбагаровууд, Зоя Алексеевна, Зинаида Алексеевна, Сергей Алексеевич, Мужан Алексеевич Тогмидон, Василий Цыденович, Владимир Цыденович Цыденовүүд, Эрдэни Будаевич Шарушкин, Эржен Очировна Абидуева, Альбина Будаевна, Антон Будаевич Абидуевууд, Аюша Цыренжапович, Шагдар Цыренжапович Цыреновүүд, Цырма Гомбоевна Бадмаева, Мария Кынзылеевна Жамбалова, Борис Цыбикжапович Цыдыпов, бултыен нэрлэжэ хүсэхөөр бэшэ олон. Мүнөө тэдэнэймнай хүбүүд, басагад Яарикта-яа суурхуулжа, эхэ эсэгынгээ ажал үргэлжлүүлжэ ябана. Энэ Тэлин Вячеслав Ревомирович, Наталья Батоевна Ринчинова, Леонид Доржиевич Семёнов, Баир Влади-

мирович Жамбалов, Виталий Антонович Раднаев, Долгор Алексеевна Буянтуева гэхэ мэтэ. Олон даа, олон. Энэ минии бэшэһэн статья иигээд лэ дүүрэхэ бэшэ. Олон хүнүүд үргэлжлүүлхэл байха даа.

ҮРШӨӨЛӨӨРТНАЙ МҮНДЭЛХЭН ҮЛЗЫ ХӨӨРХЭНҮҮД ТАЛААНТАЙ

Холын дайнайшье үедэ, тэрэнэй хүүлээр хургуулида багшалһан Раиса Цыдыповна Урбагарова Надежда Дугаровна Бурхинова хоёр багшанартаа бүхы шабинарайнь зүгһөө доро дохижо, үшөө олон жэлнүүдтэ омог дорюун, элүүр энхэ, амгалан тэнюун, хүл хүнгэн, ухаа һонор, дэлхэйн 3 эрдэни эдлэжэ ябахатнай болтогой гэжэ хүсэхэ байнаб!

Уулзаха Үндэрэй хормойдо, Баргажан мүнэнэй эрьедэ Домог түүхэтэ тоонтоннай Дуулим тэнюун Яариктамнай! Нютагайм соло үргэһэн, Наран шэнги бадарһан, Хөөрхэн хүүгэдые үршөөһэн, Холоһоо толорнол Янжима бурхан! Танайнгаа мүнхэ үршөөлөөр Тоонтоннай холуур суурхана, Танай үршөөлөөр мүнделхэн Үлзы хөөрхэнүүд талаантай. Эгээл түрүүн эрдэмэй нюуса нээхэн Эрдэни мэтэ ялалзанаш, Нуурайм хургуули! Эльгэ зүрхыем хүдэлгэн ханагадаг Эхин хургуулиим аштаа багшанар! Яарикта, Яарикта, яаранам даа шамдаа, Уулзахынгаа хормойдо уяран уулзахабди даа!

Июлиин 13-да Яарикта тосхондо Нуурай хургуулиин 100 жэлэй ойдо зорюулагдаһан хүшөө нээгдэхэ. Нуурай - Яариктын хургуули дүүргэһэн нурагшадай уулзалгада уринабди!

Елизавета ЧИМИТЦЫРЕНОВА-ОЧИРОВА,

Буряадай, Россиин габьяата багша, ажалай ветеран, Нуурай эхин хургуулиин 1957-1961 оной нурагша.

Хүршэнэрэй һонин

АГЫН ТОЙРОГ ГИМНТЭЙ БОЛОБО

Агын Буряадай тойрог өөрын захиргаантай нютаг байһан юм гэжэ олондо мэдээжэ. 2008 онһоо Шэтын областтой ниилэжэ, өөрынгөө хүлдэ тэмдэгүүдээ гээһэн байгаа. Харин мүнөө июлиин 3-наа Забайкалийн депутатууд Агын Буряадай округто хуулин ёһоор герб ба тугһаа гадна, үшөө нэгэ хүлдэ тэмдэгын баталба. Тэрэ «Алтан газар-Ага» гэхэн гимн болон. Гимнын үгыень Дамба Орогов, хүгжэмыень Ринчин Балдандашиев зохёогоо, буряадһаа ородто Баир Дугаров оршуулһан байна. Энэ гимн элдэб баярай найрнуудта Россиин гимнын хүүлээр зэдэлхэ. Агын буряадууд өөрын гимные шэхээ хужарлан шагнажа, баярлан, омогорхон ябаха аргатай болобо.

БАЙГАЛАЙ ЭРЬЕДЭ ШҮЛЭГҮҮД ЗЭДЭЛНЭ

Июлиин 7-һоо уласхоорондын поэзиин 12-дохи фестиваль Байгал далай дээрэ үнгэргэгдэнэ. Энэ ехэ онсо шухаг үйлэ болон гэжэ ханагдана. Уянгын үдэшэнүүдтэ олон поэдүүдтэй шагнагшад хөөрэлдэхэ аргатай. Энэ фестиваль мэдээжэ поэт Анатолий Кобенковой хүсөөр түрүүшынхиеэ үнгэргэгдэһэн. Эрхүүгэй областиин Соелой ба архивай министерствын дэмжлээн хүсөөр Россиин Уран зохёолшодой холбооной Эрхүүгэй таһагай ялас гэмэ ехэ хэмжээн болон. Мүнөө жэл олондо мэдээжэ Россиин поэдүүд Байгалай эрьедэ сугларанхай. Тэдэнэй дунда Владимир Алейников, Петр Чейгин, Сергей Бирюков болон бусад. Энэ фестиваль июлиин 14 болотор үргэлжэлхэ.

Эржена ДОРЖИЕВА, БГУ-гай 2-дохи курсын оюутан.

Понедельник, 15

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', etc.

«РОССИЯ»

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'РОССИЯ' channel, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ', 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ', etc.

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'КУЛЬТУРА' section, including times and program titles like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', etc.

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'АРИГ УС', 'ЧУДЕСНЫЙ КОЛОКОЛЬЧИК', etc.

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'БУДЬТЕ ЗДОРОВЫ!', 'РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ', etc.

ТИВИКОМ

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'ТИВИКОМ' section, including times and program titles like 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'В ТЕМЕ', etc.

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'НЕАДЕКВАТНЫЕ ЛЮДИ', 'ПРОВЕРЕНО МИН НЕТ', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'СТС «БАЙКАЛ»' section, including times and program titles like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ', etc.

НТВ

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'НТВ' section, including times and program titles like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА'.

Table with TV program details for Monday, 15th, including times and program titles like 'СЕГОДНЯ', 'ДО СУДА', 'СУД ПРИСАЖНЫХ', etc.

АТВ

Table with TV program details for Monday, 15th, under the 'АТВ' section, including times and program titles like 'ЧИСТОГО ЛИСТА', 'ОСТОРОЖНО, АФЕРА', etc.

Вторник, 16

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program details for Tuesday, 16th, including times and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', etc.

«РОССИЯ»

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'РОССИЯ' channel, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ', 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ', etc.

Table with TV program details for Tuesday, 16th, including times and program titles like 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'КУЛЬТУРА' section, including times and program titles like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', etc.

Table with TV program details for Tuesday, 16th, including times and program titles like 'КРАСОТА СКРЫТОГО', 'ДЖЕМ-5' С ДАНИЛОМ КРАМЕРОМ', etc.

АРИГ УС

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'АРИГ УС' section, including times and program titles like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА', etc.

ТИВИКОМ

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'ТИВИКОМ' section, including times and program titles like 'В ТЕМЕ', 'ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ', etc.

Table with TV program details for Tuesday, 16th, including times and program titles like 'ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ', 'В ТЕМЕ', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'СТС «БАЙКАЛ»' section, including times and program titles like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ', etc.

НТВ

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'НТВ' section, including times and program titles like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА'.

НТВ

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'НТВ' section, including times and program titles like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', etc.

АТВ

Table with TV program details for Tuesday, 16th, under the 'АТВ' section, including times and program titles like 'ЧИСТОГО ЛИСТА', 'ОСТОРОЖНО, АФЕРА', etc.

Среда, 17

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', etc.

«РОССИЯ»

Table with TV program details for Wednesday, 17th, under the 'РОССИЯ' channel, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ'.

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ЖЕНСКИЙ ДОКТОР-2', 'ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!', etc.

«РОССИЯ»

Table with TV program details for Wednesday, 17th, under the 'РОССИЯ' channel, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ'.

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО', '1000 МЕЛОЧЕЙ', etc.

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', etc.

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ВАЛЬ-57', 'ВЕСТИ +', etc.

КУЛЬТУРА

Table with TV program details for Wednesday, 17th, under the 'КУЛЬТУРА' section, including times and program titles like 'ОСТРОВ БЕЗ ЛЮБВИ', 'БАЛАХОНСКИЙ МАНЕР', etc.

Table with TV program details for Wednesday, 17th, including times and program titles like 'ДУЭЛЬ С СУДЬБОЙ', 'ПЕТЕЯВЕЗИ. ОПЛОТ ВЕРЫ', etc.

АРИГ УС

Table with TV program details for Wednesday, 17th, under the 'АРИГ УС' section, including times and program titles like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА'.

2013 он – Аяншалгын болон хүндэмүүшэ ёһоор угталгын жэл

БУРХАНАЙ ОРОН ОШОХО БУЯНТАЙ

Бидэ хэбэд номхон Хэжэнгын буянтай, бурхантай, талаантай, наһатай боложо ябаһан зон, хэдбиди гэхэдэ, Сэсэг Доржиева, Дашима Ангахаева, Цырен-Ханда Биликтуева, Сэсэгма Батомункуева, Бальжид Балданова, би гээд, тиихэдэ Ивалгын аймагай захиргаанай гулваагай орлогшо ябаһан Цыден-Дамба Лыктыпов гэгшэд Түбэд орон майн һүүл багта ошохо, сэдхэлээ арюудхаха зол хубитай байгаабди, һаяхан бусаабди. Ошоходоо түрүүн Пекин хүрэтэр самолёдоор, удаань Пекин- һаса шэглэлээр поездоор 2 сүүдхэ ябажа, 3 “одото” отельнүүдтэ байрлажа, гансал үглөөгүүрын столоводо эдээлжэ, бурхантай, буянтай газарнуудаар ябажа ерээбди. Поталын, Джокангын, Сэрэй хүмэнүүдтэ, нангин шүтөөн болодог Яндрог нуур хүрөөбди, мүргөөбди...Бурхадай оршодог Кайлас гэһэн үндэр хада өөдэ (үндэрын 5600 модо болодог), диваажанай орон гэжэ нэрлэдэг газарнуудаар ябаабди гэхэ байнабди. Нэгэ зүргөөр дээшээ дабшажа, Улаан-Үдэдэ хүн зониие аргалдаг, анхан Хэжэнгэдэ ажаллажа зондо туһалдаг байһан Ямпил багшын үгэһэн, хадын үбшэнһөө туһалдаг эмүүдые үдэр бури 3 дахин уужа байжа (дээрэ сэбэр агаар дуталдана, амин хагдахаа һанана...), хүрэхэ газартаа

хүрөөбди даа.Шүхөө гэжэ газарта хүрэхэдэмнай, бордоһотой байжа, саһа хаяжа байгаа бэлэй. Дасанаар арамнайлагдаһан орооһо бээдээ бүд соо оройгоод, үшөө зандяа уяжа хээд ябабабди. Тиигэжэ яһала һайн ябажа, бурхадтаа мүргэжэ, нүгшэһэн зонийнгоо, амиды мэндэ байһан хүнүүдэйнгээ амгалан байдалай түлөө дасануудта уншалга захижа, сэдхэл дүүрэн гэртээ бусаабди.

Ород хэлэтэй гид бидэндэ туһалаа. Хүндэ хүшэр байдалтай түбэд зоной ажаһуудал, ажал бидэнэй һанаа зобогоо. Ехэ хүндэ хүшэр, хара ажалда – харгы барилгада, мал ажалда, бусад хүндэ ажалда тэдэ хабаадажа, халуун наранһаа, һалхинһаа хаб харанууд болошонхой байна. Ажабайдалын хэсүү хүндэ байна гэжэ тэмдэглэхээр. Тэдэнэй ажаһуудал хараһанай удаа түрэл тоонто Хэжэнгэмнай, буянтай Буряад оромнай, Росси гүрэмнай өөрын лэ диваажанай орон гээшэ гү даа гэжэ һанаһаар, нютагаа бусаа һэмди...Үнэхөөрөөл Бурхантай орон ошохо буянда хүртөөбди гэжэ сэгнэнэбди.

Авиабиледтээ (16 мянга 200 түхэриг), поездынгоо биледтэй, пүтөвкотоёо (2 мянга 500 түхэригтэ визеттээ) 75 мянга 500 түхэриг болоно, тэрээнһээ гадна мүнгэ түлэхэ ушарну-

уд тохёолдоно. Тиигэжэ хамта дээрээ 82 мянга 500 түхэриг гаргашалагдаа. Зүрхэ сэдхэлээрээ баясажа, бурхадай нангин газараар ябаһанай удаа досоомни шүлэгэй мүрнүүд мүнделөө, эдэ шүлэгүүдээ уншагдадай анхаралда дурадханаб:

Баянхан Хэжэнгээ үргэжэ, Баяртай, зүгаатай ажаһууял. Бурхан багшадаа мүргэжэ, Буянтай, хэшэгтэй ябаял. Буянайнгаа хүсэндэ Булта һайхан жаргаял. Бурхантайнгаа зарлигаар Бүрүү үгы ябаял. Үрээлэйнгээ хүсэндөө Үндөө һайхан жаргаял. Үбгэд, хүгшэдөө хүндэлжэ, Үрээл хайрадань хүртээл. Гэрэлтэһэн Кайластаа мүргэжэ, Гэгээн толондонь хүртөөбди. Дулаахан һэбшээндэнь эльбүүлжэ,

Дулаасан досооһоо һэргээбди. Һаруулхан Поталадаа мүргэжэ, һанаһан хэрэгээ бүтээгээбди, Зорихон газартаа хүрээжэ, Золтой, жаргалтай бусаабди. Амиды амисхаалай аршаанһаань

Амасажа шадалтай ябаабди. Шэдитэ шэнжэтэй аршаанһаань

Шэнэ хүсэтэй болообди. Мунхын һайхан аршаандань Мүргэжэ, уншажа хүртөөбди. Мандаһан наран-бурхандань Маанияа уншан һэргээбди.

X X X

Түүхын сайн сагта зорижо, Түбэд орон ошоһондоо баясанаб.

Бурхадай ордон ошожо, Буянаа арьбадхандаа баясанаб.

Һүрөөтэй олон бурхадтаа Һүзэглэжэл мүргэһэндөө баясанаб.

Һанаһан хэрэгээ бүтээжэ, Һарбайһандаа хүртэһэндөө баясанаб.

Мянган түмэн номуудһаань Мүргэжэл адислуулһандаа баясанаб.

Манай эхэ, эсэгийн буян гэжэ Мүнөө ойлгоһондоо баясанаб.

Хэжэнгын Заһаһата нютагаа аяар холын Түбэд орон аяншалһан Дарима Цыдендамбаһна ЖАЛСАНОВАГАЙ хөөрөөе, шүлэгүүдыень Бэлигма ОРБОДОЕВА бэшэжэ абаба.

“Алтаргана” гэһэн уласхоорондын һайндэрэй байгуулагдаһаар 20 жэлэй оёе угтуулан

Дулсан Семён СУВОРОВТОН:

“БУРЯД СОЁЛ, ЗАНШАЛАА ҮРГЭХЭ, АРАДАЙНГАА АМТАН ЭДЕЭ ХООЛ ДЭЛГЭРҮҮЛХЭ ХҮСЭЛТЭЙБДИ...”

Үргэн Буряад ороймнай олон хүдөө нютагуудта, Улаан-Үдэ хотодомнай түрэл арадаймнай үнтэй сэнтэй эдөөнэй, хүндын дээжэ болодог, хариин оронудай айлшаддай аргагүй дуратай, ехээр хүндэлдэг, сэгнэдэг бууза бэлдэдэг закуочнатууд, кафе, ресторанууд мүнөө үедэ тон олон болонхой бшуу. Харин анхандаа ниислэл хотодомнай ори ганса гэхээр бууза шанадаг нэгэ “Позная” гэжэ столово, тиихэдэ хүдөөгөөр ябахадашни, Ивалгада Оронгын бууза, тиихэдэ Мухар-Шэбэрэй аймагта Хошуун-Үзүүрэй бууза, хэдэн жэлэй урда тээ Дээдэ-Онгостойн дасанай, һүүлдэнь шэнэхээнэйхидэй бууза амтатай гэлдээд, иишэ тиишээ гүйлгэлдэгшэ бэлэйбди, теэд мүнөө хааангүй бууза шаналгын эдээ хоолой эмхинүүдэй дэлгэрхэдэ, хүрөө болоо гэлдэнэгүбди, харин хаанань гоёор, амтатайгаар бэлдэнэб гэлдэдэг болонхойбди.

Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэлэй (ВАРК) бии болоһонһоо эхилээд гэхээр уран гараараа, уран зураашын хөрхө нүдөөрөө, “Алтарганын” һайндэрнүүдтэ уран бүтээлнүүдээрээ мэдээжэ болоһон, Хэжэнгын аймагай Заһаһата нютагаа уг гарбалтай Семён Иванович Суворовой хэһэн, бүтээһэн зурагуудын олон соёлой байшангуудые, но-

муудые, һэеы гэрнүүдые, музейнүүдые шэмэглэдэг байна. Тээмэндэ нээгдэһэн Улаан-Үдэ хотын Үдэ голой хажууда оршодог Хүүгэдэй уран бэлигэй республиканска ордоной хойнохи ехэ тайлмай “Бузная поляна” гэжэ нэрлэгдэн, эндэ байрлаһан “Дэнээ” гэһэн буряад эдээ хоол, амтан зүйлнүүдые, буряад шатар, даам, бусад наада дурдхадаг, Суворовтоной һайхан шара үнгэтэй һэеы гэр олондо мэдээжэ боложо байна гэжэ мэдээсэнэбди. Зунай зулгы сагта сэбэр агаараар амилан байжа, бууза, буряад шүлэ, бусад эдээ эдихэ дуратай зон ябагааршые, хүнгэн машинааршые ябажа эхилэнхэй юм.

Һаяхан энэ һэеы гэрэй газаа буряад ёһо гуримаар буддын шажанай уншалгаар сэргэ бодхоолгын баяр үнгэргэгдэжэ, олоной һонирхол татаһан байна. Ламын тусхай нургуули дүүргэһэн хүн маани мэгзэм уншажа, түүдэг табижа байжа, бүмбэ нюужа, сагаан эдөөнэй, сэргэмэй дээжэ уншажа байжа, бурхадтаа үргөө, һэеы гэрэй эзэн болохо Семён Суворой дүрбэн хүүгэдэйнь һүлдэ тэмдэг болохо дүрбэн нүхэтэй модон сэргэ бодхоогоо. Нүхэн бүхэндэнь дүрбэн үнгэтэй хадагууд уягдаба.Наранай гарадаг зүүн зүгтэнь амитан бүгэдые абардаг Арьяа баала бурхание түлөөлдэг сагаан хадаг, үдэрэй наранай үнгэтэй шара хадаг урда тээнэ Буддын шажанда, шара шажанай этигэлэй Бурхан багшын шара хадаг уягдаа. Харин баруун зүгтэнь ута наһа үршөөдэг

Аюуша бурхантай улаан хадаг, хойто зүгтэнь энхэ элүүр ябахые хүсэдэг Отошо бурхантай хүхэ үнгэтэй хадаг үлгэгдөө. Семён, Дулсан Семёновтоной үхибүүдын хадагуудые уялсаба. Харин һэеы гэрэйнь зүүн тээ угтань –Ехэ Шоно гарбалдань зорюулагдаһан үргэл, мүргэл нютагайнь бөө шажан дэмжэдэг, Заһаһата һууринайнгаа хүн зоной хамтын тайлга бүтээдэг Зунды (Виктор) Цыренович Николаев бүтээжэ, арад түмэнэйнгөө ёһо заншалнуудые һэргээжэ хүсэлтэй, буряад эдээгээ дэлгэрүүлхэ зорилготой Суворовтоной бүлгөө дэмжэжэ байхыень угайнь бурхадта, угтань мүргэжэ, гал носоожо, сагаан эдөөнэй,унданай дээжэһээ үргэжэ, хэрэгийн хэжэ үгөө.

“Ерээдүйдэ энэ ехэ газар арендовалжа абаа хадаа зундаа зулгы үдэшнүүдтэ анханай горсад шэнги “Ехорой хүнинүүдые”, арадайнгаа конкурснуудые, багахан найр наадануудые, һонин уулзалгануудые үнгэргэхэ түсэбүүдтэйбди. Тиихэ үедөө эндэ ерэһэн зондо халуун эдээ – бууза, хуушуурнуудые, талхатай шүлэ, бүхэлээр мяха, бообо, бусад буряад хоол дурдахаха һанаан бии”, - гэжэ ехэ һайн хүсэл, түсэбүүдтэй гэрэй эзэн, буряад сэдхэлтэй, алтан гартай мастер Семён Суворов хөөрэнэ.

Эдир залуугаар, 35 жэлэй саана эбтэй, эетэй, талаан бэлигтэйшүүлэй бүлэ болоһон Дулсан, Семён Суворовтоной 4 үхибүүн, нэгэ аша хубүүн эжы абынгаа бэлиг талаанда хүртэхэл ёһоороо хүртэһэн

Гунзэн-Норбо Гунзыновай фото

байха юм. Булта эсэгдээ адляар дархалхадаа бэрхэ үхибүүдын гэртэхиндээ аша үрэтэй, бэрхэ туһалагшад юм. Харин айлшадые, холоһоо ерэһэн зониие амтан эдээ хоолоороо угтажа абадаг Суворовтонии Хэжэнгэ, Заһаһата нютагаархидын дэмжэжэ, булта омогорхожо, шадаха зэргээрээ туһалжа, буряад, бусад арадай соёлой гуламта болоходонь, талаан бэлигээрээ дэмжэхэбди гэжэ РФ-гэй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Гунзэн-Норбо Гунзынов, бэлигтэй ком-

позитор, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Баир Батодоржиев, бусад нүхэдын хэлэжэ байгаа һэн. Арадайнгаа соёл, ёһо заншал, буряад эдээ хоол дэлгэрүүлхэ гэһэн буянтай ажал мүнөө сагта шэлэһэн Суворовтоной бүлэдэ һанаһандаа хүрээжэ, һарбайһанаа абажа, элүүр энхэ, эбтэй эетэй, зондоо хүндэтэй, зол жаргалтай ажаһуухыень, аша туһатайгаар ажаллахыень хүсэһэбди!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

90 ЖЭЛЭЙ 900 БЭЛЭГ

Түрэл Буряад Республикаятайа сасуу Түнхэнэй аймаг байгуулагдаһаар 90 жэлэйнгээ ой үргэн дэлисэтэйгээр үнгэрһэн амаралтын үдэрнүүдтэ тэмдэглэбэ. Энэ ойн баярта дашарамдуулан, аймагай хүтэлбэрилэгшэд ажаһуугшадтаа 900 бэлэг барюулһан байна. "Түнхэнэй аймагай 90 жэл", "Буряад Республикын 90 жэл" гэнэн ойн баярай медальнууд, Буряад Республикын Правительствын болон Арадай Хуралай хүндэлэлэй тэмдэгүүд болон грамотанууд, үнэтэ бэлэг сэлэгүүд (телевизор, музыкална центр, трактор, автомашина гэхэ мэтэ) тэдээн соо тоологдоно. Харин табан хүн "Түнхэнэй хүндэтэ эрхэтэн" гэнэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэбэ.

Эдээн сооһоо эгээл хүндэтэй, ерээдүйдэ хэрэгтэй бэлэг гэхэдэ, шэнэ хүүгэдэй сэсэрлиг барилга болонго гэшэ. Хэрэн хууринда шэнэ сэсэрлиг баригдаха газартань түрүүшын шулуун табигдаа.

Түнхэнэй аймаг соо мүнөөдэртэ 19 хүүгэдэй сэсэрлиг тоологдоно, эндэ 900 гаран багашуул хүмүүжүүлэгдэнэ. Хэды тиигэбэшье гэртээ байдаг, сэсэрлигтэ хууригүй үлэһэн үхибүүдэй тоо үсөөрнэгүй. Тиимэһээ Хэрэндэ сэсэрлиг бариха тухай шийдхэбэри абтаа.

- Сэсэрлигнай хоёр дабхартай байха гэжэ түсэблэгдэнэ. Эндэ табан бүлэгтэ 100 үхибүүн хүмүүжүүлэгдэхэ юм. Баригдаха газарта инженернэ хэрэгсэлнүүд татагданхай, - гээд Түнхэнэй аймагай толгойлогшо **Андрей Самарин** мэдүүлбэ.

Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ **Матвей Гершевичэй** хэлэһээр, тус социальна ехэ удхатай сэсэрлиг барилга Түнхэнэй аймагай хүгжэлтын шэнэ замда гараһые харуулна гэшэ. "Оройдоол нэгэ жэлэй хугаасаа соо Түнхэндэ хэдэн спортын байшанууд, сэсэрлигүүд бодхоогдоо. Мүн тиихэдэ хүдөө ажахын үйлдбэриин хүгжэһые хэлэхээр. Иигэжэ аймагай урагшаа дабажа ябахые хараад баярламаар. Тиимэһээ шэнэ сэсэрлиг соо үхибүүдэй энээдэн удангүй дуулдаха. Харин аймагай толгойлогшын мэдээсэһээр, түрлгын байра нэльбэн шэнэлэгдэхээр хараалагдана", - гэжэ **Матвей Гершевич** хэлэ бэлэй.

Буряад Республикын Правительствын түрүүлэгшын орлогшо **Николай Зубарев**ай ханамжаар, хууринда сэсэрлиг байбал, саашадахи хүгжэлтэ заатагүй ариун байха.

Хүндэтэ айлшад түрүүшын шулуун дээрэ уряануудаа орхижо, тэрэ шулуун табигдаба. Түнхэнэй аймагай ажаһуугшадые амаршалхаяа олон тоото айлшад буугаа. Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатууд **Матвей Гершевич**, **Владимир Булдаев**, **Светлана Хабаркова**, Пра-

Түнхэнэй хүндэтэ эрхэтэнтэй хамта

Арадай аялга дуунууд зэдэлэ

вительствын түрүүлэгшын орлогшо **Николай Зубарев** гэгшэд баярай найхан үгэнүүдые хэлэжэ, Буряад Республикын Правительствын, Арадай Хуралай хүндэлэлэй тэмдэгүүдтэ хэдэн Түнхэнэй ажаһуугшад хүртөө. Мүн тиихэдэ Эрхүү можын хэдэн аймагуудай, Буряад Республикын хүдөө захиргаануудай түлөөлэгшэд түнхэнөөрхэниие амаршалаа.

Түрэл аймагайнгаа найхан ойн баярай үедэ табан хүн "Түнхэнэй аймагай хүндэтэ эрхэтэн" гэнэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэгдөө. Тэрэ тоодо Буряад, Росси соогуур мэдэжэ арадай поэт **Шагдар Дашеевич Байминов**ай энэ жэл 85 наһа гаталжа ябахые тэмдэглэмээр. Мүн аймагтаа сасуутан болохо **Хамаадай Дылыковна Мумаева** нютагтаа мэдэжэ аха захатан гэшэ. Тэрэ

Авторай фото-зурагууд

аймаг соогоо түрүүшын эхэнэр трактористнуудай нэгэн гэжэ тоологдодог. Харин тэрэ Улаан-Үдэһөө Москва хүртээр ябагаар, санаар гаталһан табан буряад басагадые харалсажа, хажуудань ябалсаһан гэшэ.

Лопсон Найданович Шагдуоров хадаа Ажалай Улаан Тугай орден абаһан намтартай. Хүдөө ажахыда бүхы наһаараа хүдэлжэ, Буряадай АССР-эй габьяата зоотехник гэнэн нэрэ зэргэтэй.

Олон жэл соо багшаар, директорээр хүдэлһэн **Валерий Иванович Толмачев** хүүлэй үедэ Түнхэнэй үндэхэтэнэй паркда хүдэлжэ, байгаали хамгаалгада бэеэрээ шун ороо. Буряадай габьяата багша шэнэ ажалдаа мүн лэ ехэ амжалтатайгаар хүдэлөө.

Климентий Терентьевич Халматов Түнхэн аймаг соо харгын ажалда амжалтатайгаар хүдэлжэ, Ахын аймаг руу түрүүшын автомобильна харгы татаһан юм.

Эдэ табан хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэжэ, бэлэгүүд сэлэгүүдээр урмашуулагдаа. Мүн тиихэдэ дайнай болон ажалай ветеранууд энэ үдэр мартагдаагүй.

Аймагай захиргаанай үнэтэ бэлэг сэлэгүүдые хүдөө ажахын, соёлой, эрдэм хуралсалай, спортын талаар ажаябуулагшад абаа. Трактор бэлэг Шэмхын интернат-хургуулиин шабинарта барюулагдаа. Снегоход санын спортоор хоригшо **Родий Арданович Холбоев** абажа, саашадаа Түнхэнэй санашад эрхимүүдэй тоодо ходо оролсожо байха гэжэ найдуулаа. "Лада гранта" гэнэн автомобиль "Хэнгэргэ" ансамблин артистнуудта үгтөө. Тус аман зохёолой ансамбль олон жэл соо ганса Түнхэнэй ажаһуугшадые бэшэ, мүн республика дотороо харагшадые баясуулдаг гэшэ.

Хоёрдохи "Лада гранта" автомобиль Буряад орондо эгтөө бэрхээр нээр шаажа хухалдаг **Даши Манзаров** абаа. Тэрэ анха түрүүшын бүхы республикын нээр шалгын мурьсөөндэ абарга бүхэ болоһон байна.

Сурхарбаанай нааданда заншалта ёһоор "Эрын гурбан наадан" олоной анхарал татаа. Мүн тиихэдэ футболлоор, хүнгэн атлетикээр, волейболоор, канат таталгаар, шатараар, гирийг үргэлгөөр мурьсөөнүүдые сугларагшад хонирхожо хараа.

хур харбалгаар Толтын **Владимир Зомонов** абсолютна чемпионой нэрэ зэргэдэ хүртөө. Бүхэ барилдаанда эдиршүүлэй дунда Түнхэнэй аймагай урдаа хараха ерээдүй, Тооро хууриной **Арсалан Янданов** абарга бүхэ боложо шадаа. Харин ехэшүүлэй дунда Хэжэнгэһээ ерэнэн **Баин Жимбеев** абсолютна чемпион болобо.

Бүхы спортын зүйлнүүдэй дүнгүүдээр Толтын тамиршад түрүүлжэ гараа. Удаадахи шангай хууринуудые Аршаанай болон Жэмһэгэй команданууд эзэлэ.

Суута поэт, журналист Даши ДАМБАЕВАЙ 75 жэлэй ойдо

АЛДАРТА ХҮБҮҮНДЭЭ ХАРГАНААГАЙХИД ХҮШӨӨ БОДХООБО

(Үргэлжэлэл. Эхинийн урдах дугаарта).

Түүхын эрдэмэй доктор, Харганаага гарбалтай эрдэмтэ Л.Л.Абаева нютагаархидаа дэмжэж, 10 мянган түхэриг хүшөө бүтээлгын жагада дамжуулжа, эндэ сугла-рагшадай халуун альга ташалгаар угтагдаа. Сэлэнгынхидэй, Буряадай омогорхол болоһон алдарта хүбүүнэйнгээ нэрэ мүнхэрүүлэн, хүшөө бодхоогшодто, үдэшэнүүдыень үнгэргэжэ байһан зондо талархалаа мэдүүлһэн М.Р.Чойбонов үгэ хэлэхэдээ, Сэлэнгын болон Сибирийн полкнүүдта эрэлхэгээр дайралдаһан нютагай хүбүүд олон байгаа, тиихэдэ Сэлэнгын хасагууд совет сэргэшэдэй дүрбэдэхинь боложо, Берлин руу 1945 ондо ороһон байна гэжэ омогорхон онсолбо, шүлгүүдээ, дуунуудаа бэлэг болгон дамжуулба.

Республикаа, Агын тойрог, алдарт Байгалаа дуунууд соогоо суурхуулһан элитэ поэдэйнгээ хүшөө нээлгэдэ хабаадажа байһандаа баяр-тата хубаалдаһан республикын Композиторнуудай холбооной түрүүлэгшэ Л.Н. Санжиева амаршалжа, “залуу, бэлигтэй нютагаархитнай олон байна гэжэ Үндэһэн номой сан соо хараа, шагнаа нэмби” гэжэ хэлээд, дорюун, хүхюун хүгжэмтэй “Вечерняя картина” гэнэн, Д.Ц.Дамбаевай юбилейдэ зорюулагдаһан республиканска конкурсдо хабаадуулһан дуугаа бэрхээр дуулаһанай удаа дуугаа ноототойнь “Умная школа” гэнэн республиканска конкурсдо илаһан Харганын хургуулиинхидта (директорынь, өөрөө хүгжэм, дуу бэшэдэг Д.Д. Дымбрылов) бэлэглэбэ. Урагшаа һанаатай, бэрхэ директор Д.Д. Дымбрылов өөрынгөө зохёһон “Гурбан эрдэни” (үгэнь Д. Дамбаевай) гэнэн шэнэ дуугаа зохидоор гүйсэдхөө.

Жаргалантаһаа уг гарбалтай, бүхэ барилдаагаар спортын мастер Б.Г. Аюшеев, Сэлэнгын аймагай захиргаанай соёлой, спортын болон залуушуулай хэрэгүүдээр таһагай начальник Ц.Г.Базаржапова, Харганын поселенин дарга С.Д. Бубеева гэгшэд хүн нэрэтэй түрэндөө нэрээ дээрэ үргэжэ ябахые заяаһан, хүндэтэ нютагаархидтаа үлзы хэшэг үршөөһэн Даши Цыретаровичта зорюулагдаһан хэмжээ ябуулгануудта, бэрхэ уран дархан, скульптор Б.А.Цыжиповэй алтан гарнуудта үндэр сэгнэлтэ үгөө, тоонто нютагаархидтаа баярые хүргөө. Ехэ ажал бүтээһэн харганаагайхидые магтаһан Б.Г. Аюшеев үгэ хэлэхэдээ, эдээнһээ жэшээ абан, баһал сентябрь һара соо Жаргалантаяа суурхуулһан суута кинорежиссёр Барас Халзановай 75 жэлэй ой нютагань үнгэргэгдэхэ, баһал хүшөө бодхообол, һайн байгаа гэнэн һанамжатаа хубаалдаба. Үдэр, һүнигүй гэхээр түрэл Харганаагайнгаа түлөө эдэ жэлнүүдтэ, эдэ үдэрнүүдтэ ажаллаһан, ехэтэ оролдоһон бэрхэ ударидагша болохо Светлана Добчиновна Бубеевагаа дэмжэжэ, ажалдань ходол туһалжа байхые Цыбжидма Гомбожаповна Базаржапова уряалба. “Даши Дамбаевай фестивалыар Соёлой министрствэнээ грант абаха хэрэгтэмнай манай соёлшон Е.Б. Бимбаева үдэр, һүнигүй бэшэжэ, бэлдэжэ үгөө. Мини командда ороһон бэрээдүүд Д. Раднаева, Т. Очирова, Г. Цыбденова, С. Гармаева, хургуулиин дарганар Д.Д. Дымбрылов, И.Б. Дымбрылова, Т.Р.Содномова, бусад ехэ юмэ хэлсээ гэжэ тэмдэглэхээр,” - гэжэ баясан хөөрһэн Светлана Добчиновна бэрхээр хүдэлһэн, нютагаа үргэһэн зонтой бидэниие танил-

суулба. Республикын, Азийн болон Россиин оршондо һайхан дангинануудай тоодо ороһон Арюна Бубеева басаганиинь тус фестивалие, бусад концертнүүдые бэрхээр хүтэлнэ. Аяар холо Америкэдэ Новгородой дангина басагантай уригдаһан Арюнын тэрэ басаганай суг ошоогүйһөө боложо болиһондонь халагламаар байна. Нютагайн дууша хүбүүн, Искусствын колледжын оюутан Дугар Бадмажаровай ехэ гоёор дуулаһан А. Андреевэй “Эжын түрэн нютагга” гэнэн уянгата һайхан дуугаар тус фестиваль түгэсэбэ.

Композиторнуудай конкурсдо Лариса Санжиева илажа, жюриин түрүүлэгшэ, Сэлэнгынгээ түрэл аймаг үргэхөө Новоселенгинскын хүүгэдэй искусствын хургуулиин директор болоһон республикын арадай артистка Татьяна Доржиева диплом мүнгэн шантайгаар барюулба. Даши Дамбаевай үгэнүүд дээрэ дуу зохёһон хургуулиинь директор Д.Д. Дымбрылов (“Гурбан эрдэни”), мүн тиихэдэ эндэ ерэжэ шадаагүй эдир композитор Лудэб Очиров (“Хэжэнгэмни” гэнэн дуунайнгаа түлөө) шагнагдаба.

Сурхарбаанай үедэ зааханууд, дундуурхи үеын барилдаашад, морин дээрэ урилдаашад, һур харбагшад анаман мурьсэжэ байгаа бэлэй... Хажуу тээн соёлой байшангай хэрэлсын урда тээ хургуулияа, нютагаа суурхуулжа байдаг артистнуудын Юлия Будаева, Адисо Содномова, бусад хатархадаа, дуулахадаа бэрхэ үхибүүд дуу, хатарнуудаа нютагаархидтаа бэлэглэжэ байгаа нэн...” Буряад хэлэнэймнай байгаа сагта бэрхэ, бэлигтэй хүүгэд нютагаа суурхуулжа байха. Даши Дамбаев гээшэмнай юрын хүн бэшэ, үнэхөөрөө үндэр түрэлтэй хубилгаан хүн байгаа бшуу...” - гэжэ Харганаа нютагай ажалай ветеран, Москвагай пединститут дүүргэһэнэй удаа Улаан-Үдэдөө амжалтатай багшалһан, “Тоонто” гэнэн фольклорно ансамбль байгуулалсаһан Евдокия Самбуевна Буянтуева хэлээ нэн.

Сэлэнгэһээ гараһан зурхайша – доктор, олон шүлэгүүдэй, дуунуудай автор Э.М. Гармаева, РФ-гэй соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ, педагогикын эрдэмэй кандидат Л.Б. Доржиева, БГУ-гай профессор, хэлэ бэшгэй эрдэмэй доктор Е.Е. Балданмаксарова, поэт Анна Виноградова, делегациин гэшүүд, Д. Дамбаевай зээ басаганиинь Л.А. Банзаракцаева – Ринчинова нютагайн зондо номуудаа, “Байкал” журналнуудаа, шүлэг дуунуудаа, хадагуудаа бэлэглэһэн, үрээлэй дээжэ хүргэһэн байха юм. Шүлэгүүдэйнгээ номуудые хургуулиин үхибүүдтэ дамжуулхыень поэдүүд директортэнэ бэлэглэжэ, Даши Цыретарович шэнги бэлигтэй хүбүүд, басагад түрэл тоонтодонь түрэхэн болтогой гэжэ хүсэбэ.

Улаан-Үдэ бусажа ябахадаа, үльгэр домогто Гурбан наһанайн хажууда, удаан үргэлтэй, мүргэлтэй таладань тогтоходомнай, хаанаһаашьеб даа бишыхан гургалдай юм гү, али жэргэмэл юм гү дээшээ хөөрэн дэгдэн, ехэ гоёор жэргэжэ, гургажа, бидэниие үдэшэжэ гайхуулаа нэн...Буряадай поэзиин гургалдай гүүлэдэг байһан “суута Даши Дамбаевнай һайхан дуунуудай автор хадаа бидэндээ өөрыгөө танюулжа, “битнай шагнажа, таанадаа хаража, дуулажа, таанадаа үдэшэжэ байнаб гэжэл жэргэнэл ха юм даа” гэжэ мэдээжэ зурхайша Энгельсина Михайловнамнай бидэндээ баясан ойлгуулаа бэлэй. Бидэшье тиихэдэнь баһал хүхилдэн, тэрэ дууша шубуухайгаа далда ороторнь удаан хараа, алдарт поэдтэй дахинаа уулзаһандал баярлаа нэмди...

Бэлигма ОРБОДОВА.

М.Р.Чойбонов

Ч.Гуруев хүшөөгэй дэргэдэ

Людмила эзэнь, Саян хүбүүниинь һамгантаяа

С.Д.Бубеева, Е.Е.Балданмаксарова, Н.Т.Артугаева, Л.Б.Доржиева

Людмила ДОРЖИЕВАГАЙ фото-зурагууд

Буряадай түрүү хүбүүдэй нэгэн

партийно-совет эдэбхитэдые хүрдөөн айлгажа, хашажа харшалжа байһан юм. Совет ба комсомолой хүдэлмэридэ хабаадаһанайнь түлөө бандидууд 1925 оной намар Дагбаиние барижа, хэрзэги дошхоноор сохёо һэн. Зүгөөр энэнь комсомол хүбүүнэй зоригые мохообогүй. Тэрэ Совет засагай суртал хургаалуудта үнэн сэхэ байһанаа батаар гэршэлээ бэлэй. Тэрэ сомоной Советэй хүдэлмэридэ улам эдэбхитэйгээр хабаадалсаба. 1926 оной декабрь һарада Адагалигай хушуунай (воло-

талаар ВКП(б)-гэй окружкомой секретаряар, 1942 оной май һараһаа партиин окружкомой хоёрдохи секретаряар ажаллаһан юм.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай жэлнүүдтэ Чимитдоржо Дагбаин партиин Агын окружной комитетэй хоёрдохи секретаряар, удаань гурбан жэлэй хугасаа соо ажалшадай депутатуудай окружной Советэй гүйсэдхэхи комитетэй түрүүлэгшээр хүдэлһэн байгаа. Тиихэдээ элдэб янзын орёо хүшэр асуудалнуудые

УГСААТА АРАДАА УРШАГҢАА АБАРҢАН ЮМ

Ага найман эсэгийн угсаата арадай дундаһаа ургажа гараһан Намсарай Бадмажапович Бадмажабэ, Чимитдоржо Дагбаевич Дагбаин, Насак Иролтүевич Юндунов, Баатар Шагдарович Шагдаров, Норзогма Жугдуровна Жугдурова, Бадма Цыренович Цыренов, Цыренжаб Согшигбоевич Соктоев болон бусад элдэб жэлнүүдтэ Ажалшадай депутатуудай Агын окружной Советэй гүйсэдхэхи комитетэй түрүүлэгшээр, КПСС-эй Агын окружкомой нэгэдэхи, хоёрдохи секретарьнуудаар хүдэлһэн байгаа. Эдэнэй нэрэнүүд Агын Буряадай тойрогой намтарта алтан үзэгүүдээр бэшгэдэнхэй.

Чимитдоржо Дагбаин XV Рабжуунай 1905 оной модон хүхэ Могой жэлэй намарай һүүлшын улара һарын 20-до Забайкалийн губерниин Агын волостиин Табтаанайн булагай Нуурай Хотогор нутагта алтан дэлхэйдэ мүндрэлһэн юм.

Үгытэй ядуу байдалтай бүлэдэ түрэнһөө уламжалан, тэрэ саг соогоо хургуулида орожо шадабагүй. Аяар 12 наһатайдаа тэрэ Табтаанайн эхин шатын хургуулиин 1-дэхи класста хурахаа оробо. 1921 ондо энэ хургуулиа дүүргээд, Хойто-Агын хоёр класстай хургуулида оробошье, тэрэнээ түгэсхэжэ шадабагүй. Ушарын гэбэл, 1923 ондо эсэгэнь наһа баража, бүлын байдал илангаяа хүндэ хүшэр болоо һэн. Тиихэдэнь Чимит бөлөө толгойлжо, ажахыгаа эрхилхэ баатай болобо.

1923 ондо Табтаанайн сомондо комсомолой эмхи байгуулагдажа, Чимитдоржо түрүүшүүлэй тоодо орожо, нутагайгай эмхиин гэшүүн болоо һэн. Хойшодоо тэрэ ниитын ажабайдалда эдэбхитэйгээр хабаадаг болобо. Тиихэдэ Агын аймагта Советүүдэй түрүүшын хунгалта үнгэргэгдэжэ байба. 18-тай Дагбаин хүдөөгэй Советэй бүридэлдэ хунгагдажа, 1924-1925 онуудта Табтаанайн сомоной Советэй түрүүлэгшын орлогшоор, түрүүлэгшээр хүдэлбэ. Тиихэ үедэ буряад нутагуудта түни түбшэн бэшэ байгаа. Совет засагта эсэргүү харша этэгээдүүд Агын аймагтай нутагуудаар хүндэлжэ, зониие тоножо дээрмэдэжэ,

стиин) гүйсэдхэхи комитет Дагбаиние дууджа, эндэ хүдэлхыень даалгаа бэлэй. Жэл үнгэрхэдэ, Ч.Дагбаин Табтаанайгаа бусажа, сомоной Советэй түрүүлэгшээр хунгагдаба. Эдэбхитэй комсомол нутагай үгытэйшүүлэе нэгэдүүлхэ талаар ехэ ажал ябуулна гэжэ нюдарган баяшуул тоолодог һэн. Ушар иимэһээ тэрэ манай дайсан болоно гэжэ хороор хашхардаг байгаа. Тэрэниие туулган номоор ундауулхые нюдарган баян Дамдинов найдуулһан юм гэхэ. Зүгөөр Дагбаин Совет засагай хуули ёһые наринаар бөөлүүлжэ, тэдэнэртэ шанга харюу сохилто үзүүлдэг һэн. Энэл жэлдэ тэрэ большевистскэ партиин зэргэдэ оробо.

ВКП(б)-гэй аймагай комитет Ч.Д.Дагбаиние совет-партийна хургуулида хурахыень 1928 ондо Дээдэ-Үдэ хото эльгээбэ. 1930 ондо хургуулиа дүүргээд, Агаяа бусажа ерээбэ. Россиин залуушуулай коммунист холбооной Агын аймкомой нэгэдэхи секретаряар хүдэлөөд байхадань, долоо һарын үнгэрһэнэй һүүлээр партиин аймагай комитет тэрэниие пропагандист-зүбшэлэгшөөр томилбо. Энэ үеһөө хойшо тэрэ хүтэлбэрлхы партиина хүдэлмэридэ ажаллаа һэн. 1931 оной июльһээ ноябрь болотор ВКП(б)-гэй Адуун-Шулуунай комитетэй секретаряар, энэл оной ноябрьһаа 1932 оной сентябрь хүрэтэр партиин Агын аймагай комитетэй идхалгын-ниитын хүдэлмэриин таһагые даагшаар, сентябрьһаа хойшо аймагай хүдэлмэришэн-таряашанай инспекциин ханалтын комиссиин түрүүлэгшээр хүдэлһэн байгаа. Удаань Улаан-Үдэдэ Буряад-Монголой радиокомитетэй түрүүлэгшын орлогшоор дэбжүүлэгдээ һэн.

1936 ондо Улаан-Үдэ хотодо Дээдэ коммунист хүдөө ажахын хургуули дүүргэбэ. Энэ жэлэй август һараһаа Чимитдоржо Дагбаин дахинаа партиина хүдэлмэридэ дэбжүүлэгдэбэ. 1938 оной апрель болотор тэрэнэй партиин Улаан-Ононой райкомой парткабинедые даагшаар хүдэлөөд байтарын ВКП(б)-гэй Агын окружной комитеттэ дуудба. Партиин Агын окружной комитеттэ Ч.Д.Дагбаин парткабинедые, эмхидхэлэй-инструкторска таһагые даагшаар хүдэлһэн байгаа. 1941 оной февральһаа кадрнуудай

шиидхэжэ ушартай болодог һэн ха.

1942-43 онуудта Агын тойрогой ажалша малшадай дунда "туяата бэшэ" тарагдажа, эндэхи зон Наран улсай милитарис хүсэнүүдые дэмжэһэн ябадал гаргажа байна гэхэн хорото зэрэб үгэнүүд тараһан байгаа. Тиихэдэнь буряад зоноо аршалан абархын тула Агын Буряадай национальна округой ажалшадай депутатуудай гүйсэдхэхи комитетэй түрүүлэгшэ Ч.Д.Дагбаин СССР-эй Совнаркомой Түрүүлэгшэ, Гүрэнэй Оборонны Комитетэй Түрүүлэгшэ, Верховно Ахамад командалагша И.В.Сталинда орожо хөөрөлдэхэдэнь, иимэ харата муухай хэрзэгы дары түргөөр усадхан зайсуулха ёһотойт гэжэ Иосиф Виссарионович хэлэһэн гэхэ. Чимитдоржо

Верховно Советэй хунгалта 1946 оной март һарада болоо һэн. Ажалшадай депутатуудай Агын окружной Советэй түрүүлэгшэ Чимитдоржо Дагбаин Агын Буряадай национальна округоо СССР-эй Верховно Советэй депутатаар хунгагдаа һэн. Нютагай Советүүдэй депутатаар, партиин районно, окружной, областной комитетүүдэй гэшүүнээр тэрэ оло дахин хунгагдаһан байгаа.

СССР-эй хоёрдохи зарлалай Верховно Советэй түрүүшын сессидэ хабаадахаа ошоходоо, Ч.Д.Дагбаин оройноггоо Арадай Комиссарнарай Советэй Түрүүлэгшэ И.В.Сталинтай уулзажа хөөрөлдэхэдөө, иимэ гүйлтатгайгаар хандаа һэн: "Манай үхибүүд – малшадай, хоншоной үхибүүд гээшэ. Эдэнэй түрэлхид жэлэй дүрбэн сагта

бэлэй. Намасэрэн абгай бидэ хоёр хубаари нормоёо абатад асархадамнай, 1889 ондо түрэнһэн абамнай 1914-1916 онуудта дэлхэйн нэгэдэхи дайнда хабаадажа, заһаа эдижэ хураһан хадаа "О-о, энэтнай һайн заһан лэ!" гэдэг һэн. Харин эжымнай уһанай хорхой харахыше дурагүй байгаа, олон түрһэ хаядаг, ехэл нүгэлтэй амитан гээшэ гэхэ. Үнэхөөрөөшье, тиихэдэ бидэ улаан заһаа эдидэг байгаалди даа. Юрэдөөл, Чимитдоржо Дагбаин болон тойрогой тэрэ үеын бусад хүтэлбэрлэгшэдэй аша туһаар, оролдолгоор олон үеын үхибүүд хургуули һудар хэжэ, эрдэм ном үзэхэ аргатай болоһон гээшэ. Энэниие мартаха ёһогүйбди. Маанадай түрэлхид, эдэнэй үхибүүд гүрэн түрынгоо иимэ асары ехэ аша туһые, оролдолго хэшээлые харюулхын тула габшагайгаар ажалладаг, һайнаар хурадаг байгаа шуу.

Шэтын областной партиина хургуули 1952 ондо дүүргээд, тэрэ Агын районно Советэй гүйсэдхэхи комитетэй түрүүлэгшээр, КПСС-эй Агын окружкомой таһагые даагшаар, Агын районой түбэй нөөсэлгын кассые эрхилгшээр ажаллаһанай һүүлээр наһанайнгаа амаралтада гараһан байгаа.

Эсэгэнэрэйнгээ, элинсэг хулинсагуудайнгаа үлгэн һайхан газарта дуратай арад түмэнэйнгөө алдар нэрэдэ үнэн сэхэ хүбүүн Чимитдоржо Дагбаевич Дагбаин Агын эртэ урдын үльгэр домогто хизаар нутагта шэнэ байдал байгуулха, тэрэнэй экономико ба соёл болбосоролые хүгжөөн һалбаруулха хэрэгтэ айнахтар ехэ хубитаяа орууһан габьяатай.

Ага-Хангил нутагһаа гарбалтай комсомол басаган Лыгжима Рабданова наһанайнгаа нүхэрые халуу-наар дэмжэжэ, үрэ ехэтэй ажалыень үндэр дээрэ үргэжэ ябаһан гээшэ. Гансаһаа газар дүүрэхэ гэдэгтэл, Марина басаганиинь гурбан эрдэнин тоогоор үхибүүтэй боложо, хэдэн зээнэр ба зээнсэрнүүдын үбгэн аба, эжынгээ ашата буянгые үндэр дээрэ үргэжэ ябанал даа.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист,
Россиин
соёлой габьяата
хүдэлмэрилэгшэ.

Дагбаин нутагаа бусажа ерэхэдэ, улад зоной дунда ойлгууламжын ехэ ажал ябуулжа, энэ үйлэ ушарые дары усадхаһан байгаа. Тимгэжэ нутагһаа үлдэн гаргагдажа, сүүлхэ туйлдаа хүрэнһэн арад түмэнөө гүйсэдхэхи хорооной түрүүлэгшэ аршалан абарһан юм, - гэжэ Гүрэнэй Сэрэгэй тагнуулай албатан Даша Мункуевич Дамбаев хөөрөөгшэ һэн.

Эсэгын дайнай жэлнүүдтэ тойрогой ажалшад хоёр миллионһоо дээшэ пүүд таряа, 592 мянган пүүд мяха гүрэндэ тушааһан байгаа. Улаан Армиин аша туһада 18542 морид эльгээгдэ һэн. 15 миллион түхэриг оборонын жасада оруулагдаба. Талынхидай мүнгэ зөөрөөр "Агын колхозник" гэжэ танкова колонно байгуулагдаба. Эдэ бүгэдэндэ коммунист Чимитдоржо Дагбаинай габьяа айнахтар ехэ.

СССР-эй хоёрдохи зарлалай

хони малаа харууһалхадаа, эдеэлсэ һайнтай холын бэлшээрэдэ зөөжэ ябадаг юм. Тиимэһээ манай округой хургуулинуудай дэргэдэ интернат байгуулаа һаа, һайн лэ байгаал даа". Гүйлтыень анхаралтайгаар шагнажа, Иосиф Виссарионович Сталин депутатай эрилтэ хангаа һэн. 1947 оной эхинһээ Агын округой бүхы хургуулинуудай дэргэдэ 2250 хууритай интернат байгуулагдаһан юм. Нүүдэл байдалтай малшадай үхибүүдые гүрэн түрэмнай эдэе хоолоор, хубсаһа хунараар хангадаг байгаа. Столоводо эдэе хоолнай нилээд һайжаржа, сагаан тоһо, рафинад саахар, заһаа болон бусад зүйлнүүдээр хооллулдаг болоо һэн. Гарагай долоо-ной үдэһөө хойшо үхибүүдэй гэр гэртээ харижа амархадань, интернадые даагша Хандажаб Дамдинжаповна Дамдинжапова эдэе хоолыемнай шэгнэжэ үгэдэг

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПРОФИЛАКТИКА'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'В ТЕМЕ', 'АБИТУРИЕНТ', 'ВЕСЕЛЫЕ КАРТИНКИ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТОП-МОДЕЛЬ АМЕРИКАНСКИ', 'НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПЕРВАЯ КРОВЬ', 'УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ЕВРОМАКС', 'ИЛЬЯ МУРОМЕЦ'.

АТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ОСТОРОЖНО, АФЕРА'.

Четверг, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'НОРМАННЫ'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ', 'ТОЧКА ЗРЕНИЯ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ', 'САШАТАНЯ', 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТОЧКА ЗРЕНИЯ', 'ДОМ-2. LIVE', 'БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА'.

Пятница, 19

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'СОБЛАЗНЕННЫЕ СТРАНОЙ СОВЕТОВ', 'РАЙХЕНАУ. ОСТРОВ ЦЕРКВЕЙ НА БОДЕНСКОМ ОЗЕРЕ'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ', 'ТОЧКА ЗРЕНИЯ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ', 'САШАТАНЯ', 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТОЧКА ЗРЕНИЯ', 'ДОМ-2. LIVE', 'БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ДО СУДА'.

АТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ОСТОРОЖНО, АФЕРА', 'МУЖСКИЕ ИСТОРИИ'.

Суббота, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НОВОСТИ', 'ЗАКОН ОБРАТНОГО ВОЛШЕБСТВА', 'ДЖЕЙК И ПИРАТЫ НЕТЛАНДИИ'.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'КРАСАВЕЦ-МУЖЧИНА', 'СЕЛЬСКОЕ УТРО'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МИНУТНОЕ ДЕЛО', 'СУББОТНИК', 'БИЗНЕС ВЕКТОР'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ', 'ПРОЩАНИЕ С ПЕТЕРБУРГОМ'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'НА ПАСЕКЕ ДЕДОВАНЯ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВСАДНИК БЕЗ ГОЛОВЫ ИЗ СОННОЙ ЛОЩИНЫ', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'УЛАН-УДЭ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НОВОСТИ ДНЯ', 'В ТЕМЕ', 'ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОКАЗАТЕЛЬСТВО ВИНУ: ТАЙНЫ ФРАНЦУЗСКОГО ДВОРА', 'БЕН ЛАДАН. УБИТЬ НЕВИДИМКУ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЖЕЛТЫЙ АИСТ', 'ВСЕ НАОБОРОТ', 'КАТЕРОК', 'МИШКА-ЗАДИРА'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СТРАХОВЩИКИ', 'СЕГОДНЯ', 'ЛОТЕРЕЯ "ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ"'.

АТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ОСТОРОЖНО, АФЕРА', 'ЕВРОМАКС'.

Воскресенье, 21

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗАКОН ОБРАТНОГО ВОЛШЕБСТВА', 'НОВОСТИ', 'СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!'.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'О БЕДНОМ ГУСАРЕ ЗАМОЛВИТЕ СЛОВО', 'САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЛЕГЕНДЫ МИРОВОГО КИНО', 'РОССИЯ, ЛЮБОВЬ МОЯ!'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МАЛАХИТОВАЯ ШКАТУЛКА', 'ИЛЬЯ МУРОМЕЦ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'РАДАР-СПОРТ', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПОРЯДОК ДЕЙСТВИЙ', 'НАРВНАЯ ДАЧА'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРО ПОЖАЛОВАТЬ!', 'А ЧТО ТЫ УМЕЕШЬ?'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'АЛЫЕ ПАРУСА', 'ЧИСТОГО ЛИСТА'.

Advertisement for bedding: 'Матрацы от 650р', 'Подушки от 129р', 'Одеяло от 390р', 'Комплекты постельного белья, бязь от 400р'.

Advertisement for renovation: 'Евроремонт. Штукатурка, шпаклевка, обои, укладка кафеля...'.

Advertisement for digging: 'Продаю ж/б кольца. Доставка. Монтаж. Копаем выгребные ямы...'.

Advertisement for apartment: 'Продаю 2-комнатную благоустроенную квартиру по ул. Боевой...'.

Advertisement for car: 'Продается «ВАЗ-2103» 1983 г.в., двигатель после капремонта...'.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию»...

Table with 2 columns: Age Group and Description. Includes categories like '0+ - от 0 до 6 лет', '6+ - от 6 до 12 лет'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СТРАХОВЩИКИ', 'СЕГОДНЯ', 'ЛОТЕРЕЯ "РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС"'.

АТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ИЗУЧАЯ ПЛАНЕТУ'.

Түүхын тэмдэглэлнүүд

БУРЯАД-МОНГОЛШУУДАЙ БОЛОН ХИТАДАЙ АРАДАЙ РЕСПУБЛИКЫН ҮБЭР-МОНГОЛОЙ ХҮЛЭН-БУЙР АЙМАГАЙ ШЭНЭХЭЭН НЮТАГАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн юниин 27-ой дугаарта).

13-дугаар зуунай эхинэй үедэ Чингис хаан бүхы монгол угсаатанай олон аймагууды нэгдхэн, Монголой хаанта уласые байгуулһанһаа хойшо буряад, барга аймагууд тэрэнэй бүридэлдэ орожо, ута удаан хугасаада түүхын ябасые үнгэрүүлхээн эхилээд, Чингис хаанай ехэ хүбүүн Зүшын харьяата болобо. Нүүлээрнь Чингис хаанай одхон хүбүүн Тулын изагуурай хан хүбүүнэй харьяанда ороһон юм. Тэрэнэй удаа Барга буряадууд дүрбэн ойродой холбооной нэгэ бүридхэлдэ ороод байба. 15-дугаар зуунай үедэ ойродуудай баруулжаа нүүхэдэнь, зүүн Монголой харьяанда үлөөд, халхын уряанхай түмэнэй бүридэлдэ багтажа, Байгал нуур, Сэлэнгэ мүнэнһөө Хинган дабаан хүрэтэр нютаглан хуужа байһан юм.

Баһа нэгэ хэһэг буряад-монголшуд 13-дугаар зуунай эхээр Хатан (Хуанхэ) голһоо баруулжа Хүхэ нуур хүрээжэ, амидаржа байба. 16-дугаар зуунай үедэ Түмэдэй Алтан хаанай гүнжэ Бальжаниие холонгууд аймагай Бүүбэй бээлэ хаанай хүбүүн Дай-хун тайжада хатан болгон үгэхэдэ, нэгэ бүлэг хори-түмэд буряадууды Бальжан хатанай энжэ болгон үгэлсэбэ. Энжэ болоһон хори-түмэд буряадууд Үргэнэ гол, Хүлэн-Буйрта эрьен ерээжэ нютаглаха хубитай болоһон гэдэг.

Юрэнэ, буряад-монголшуд Монголой нэгэдхэн хаанта уласай үе, тиихэдэ юань уласай үе болон тэрэнһээ хойшо сагта ара газарай олон хашуулай зонхилжо байһан маша ута хугасаанда элдэб зүйлэй шалтагаанһаа боложо, эртэнэй нютаг оронһоо нүүжэ, холо ойро, эндэ тэндэ, олон газар ороноор таран бутаржа, амидаржа байба. 15-дугаар зуун жэлэй һүүл багта, 16-дугаар зуун жэлэй эхин үеһөө дахяад Байгал нуураа тойрон түбхинэбэ. Тэрэнһээ гадуур, Сэлэнгэ, Баргажан, Онон, Үргэнэ, Хүлэн-Буйр, Хинган хүрэтэр нэмжыһэн үргэн уудам нютагта мал ажахыгаа эрхилжэ, тогтонижон хууха болоһон юм.

17-дугаар зуунай үеһөө Монгол орон Манжа чин уласай харьяалалда орожо, нэгэ бүлэгын баруулжаа ба хойшоо зайлан гараба. Энэ сагһаа Монголой нэгэдэмэл байдал алдагдажа, буряад-монголшуд нэгэ үедэ тодорхой харьяалалгүй болобо. Тэрэ үедэ хаанта Ород улас зүүлжээ хилээ үргэдхөөд, бүхы Сибириие (Шэбэрие) эзэлэн эзэмдэжэ, буряад-монголшудай нютагта Нибшүүгэй (Нэршүүгэй) сайза (острог), Эрхүүгэй сайза зэргые байгуулан, нүүдэл арадууды өөрынгөө мэдэлдэ хуряан оруулха хүсэлтэй сэрэгээр захирха диглэм (журм) байгуулхадань, буряад-монголшуд 17-дугаар зуунай дүшөөд онһоо хойшо удаа дараагаар Ородой сагаан хаанай харьяанда орожо эхилһэн юм.

18-дугаар зуун жэлэй хори гаран ондо (1727) хаанта Ород улас болон Манжа чин улас дундаа хилэ хизаарые зураглан тогтоохо үедэ буряад-монголшудай оршон хуужа байһан газар нютагууд бүхэлээрээ Ород уласай харьяа газарта хубаагдан орожо, буряадууд нютаг уһан, хүн арадта-яа Ородой сагаан хаанай мэдэлдэ ороһон байһа. Тиихэдэ Халха орон болон Хүлэн-Буйр нютагта нютаглажа байһан Барга буряадууд хилын урда талада үлэһэн тулада хилын хойто талада үлэһэн нютаг орон, аха дүү, түрэл надаһаа ханажа, хилэ дабажа гарахые хэды хүсэбэшье, аргагүй болоһон ушарһаа тэрэ үлэһэн газар орондоо нютаглажа хууһан юм гэдэг. Харин албата арадуудаа дахуулан хилэ дабажа гарахые оролдоһон Галзууд обогой Шилдэй (Хилдэй) занги гэжэ хүн хилэ дээрэ баригдажа, саазаар шидхэгдэжэ үргэгдэһэн ульгэр домог мүнөө хүрэтэр арад олоной дотор түүхын яряан болон үлэнхэй.

Буряад-монголшуд анхандаа булагдэ-эхирэд, хори- түмэд зэргэ үндэһэн хэдэн аймаг бүлэг байжа, булагдэ- эхирэд зэр-

гэнь Байгал нуурһаа баруулжаа болон баруун урагшаа оршоһон газар нютагуудаар түбхинэжэ байһан ушарһаа "баруун буряад" гэжэ нэршэбэ. 18-дугаар зуун жэлэй үедэ оршон хууһан нютаг ороноорнь Эрхүүгэй буряад, Боохоной буряад, Түнхэнэй буряад, Баргажанай буряад, Сэлэнгын буряад, Хориин буряад, Агын буряад гэжэ нютаг оронойнгоо нэрээр нэрлэгдэхэ болоһон байна. Эдэ бүхы газар ороноуд мүнөө сүм Ород уласай харьяанда байна.

Баргажан, Түнхэн, Сэлэнгэ, Хориин буряадуудын Ородой холбооной Буряадай бүгэдэ найрамдаха уласта байжа, Эрхүүгэй буряадын мүн лэ Ородой Эрхүү можын Усть-Ордагай Буряадай үндэһэтэнэй тойрогто байба. Агын буряадуудын Ородой Шэтэ можын Агын буряадай үндэһэтэнэй тойрог болон Шэтэ можын Онон, Бооржо, Оловаянна гэжэ мэтэ хэдэн орон нютагаар таража байба.

Хүн амын талаһаа үзэхэдэ, Ород уласай харьяанда байһан бүхы буряад-монголшуд 420000 гаран болодог байна. Монгол уласай Хэнтэй, Доронот, Сэлэнгэ зэргэ аймагуудта 40000 гаран буряад-монголшуд амидаржа байна. Энээнһээ гадна, 1920 оной үеэр Дундада уласай Хүлэн-Буйр нютагта эрьен ерээжэ, Дундада уласай харьяата болоһон 6000 гаран буряадууд байна. Иигээд буряад-монголшудай тоо хамта дээрээ бараг 500000 хүн аман болоно.

Буряад-монголшудай обогын мүншые бусад олон монголшудтай адлихан олон байдаг. Мүнөөнэй түүхэшэд, эрдэмтэдэй тобшолһоной ёһоор, эртэнэй булгашан-хэрмэшэнһээ үндэһэтэй. Булагадай долоон обог, тухайлбал: алагүй, хурамша, ашабагад, енгүүд, гүльмэд, хүсүл, бүүбэй зэргэ долоон обогтой. Мүн булгашан-хэрмэшэнһээ үндэһэтэй Эхирэдэй найман обог, тухайлбал: абзай, шонос, шоно, үзөөн, нэнгэлдэр, басай, буура, эмгэнэд, бахазай зэргэ найман омогтой. Мүн эртэнэй Хори- түмэдһөө гарбалтай Хориин 11 обог байжа, эдэнь: галзууд, хуасай, хүбдүүд, шарайд, гушад, харгана, худай, бодонгууд, батанай, сагаангууд, хальбан зэргэ- 11 обог бэлэй.

17-дугаар зуунай дунда үедэ Хориин буряадай хүн аман; эрэгтэй хүн 18 наһанһаа 50 наһан хүрэтэр 25 мянган дүүшэ байжа, бүхы хүн аман бараг арбан түмэ (100 мянга) шахуу байжа, һүүлээрнь Агын дүүмын мэдэлдэ ороһониинь 8 мянган дүүшэ, бараг 3 түмэ (гуша мянган) шахуу хүн ама байба. Иигэжэ Агын буряадай Хориин буряадһаа халаһан ушар гэбэл, 18-дугаар зуун жэлэй 20-ёод ондо хаанта Ород улас болон Манжа чин уласай хилэ тогтоохо үеһөө хойшо нэгэ бүлэг буряадууд Алхана, Ага, Онон, Бооржо, Улирэнгэ хүрэтэр нютаглан хуурижаха болоһон юм. Тэрэ газар нютагуудта байһан буряад угсаатан болобол Бальжан хатанай энжэ боложо ябаһан буряадуудһаа үлэһэн зон байгаа. Халха монголһоо 16-дугаар зуун жэлэй һүүлээр нүүжэ гараһан монгол

удамай хамнигадтай ниилэн, эдэ буряад зон хууха боложо, энэнь "Ага найман обогой буряад" (Ага найман эсэгэ) гэжэ нэрлэгдэбэ. Хори нютагһаа холо таһаржа байһан ушарһаа хамааран захирхада маша түхэмгүй тула тусхайлан Ага нютагта "Агын дүүмэ" байгуулан захирһан юм ха. Ага нютагта таһаржа ерэхэн: гушад, худай, батанай гурбан обогһоо бэшэ нүгөө найман обогудай олонхинь Хори нютагтаа үлэжэ, үсөөн хэнгын Ага нютагта ерээжэ, үнэржэһэн ябадал болоно. Буряад-монголшуд анхандаа ан гүрөөл, заһанай ажал зэргые эрхилэн, һүүлдэнь мал тэжээхэ болоһон юм. 18-дугаар зуун жэлһээ ородуудай нүлөөгөөр баруун талада оршоһон нютагуудһаа эхилэн, модон байшан гэр барижа хуурижаха, мүн ород яһатанай газар нютагайнь малай бэлшээрине хахалжа, таряа тариханһаа уламжалан, таряан ажалые эрхилжэ, малаа хараха таряа тариха хоерые зэргэ хэжэ, энэ боложо ерэхэн түүхэтэй даа.

Сэлэнгэ, Хориин буряадууд 19-дугаар зуун жэлэй дунда үеһөө хойшо нэгэ газартаа хуурижаха амидарха байдалтай болоһон юм. 20-дугаар зуун жэлэй эхиндэ үбһэ бэлшээрин гүн шэмэтэйень һунган, нүүн амидардаг зангаараа улам холо нүүжэ амидархатай зэргэ хууриин нютаг байгуулжа, үбһэ хадалан эрхилэн отор (нүүдэл) байдал хуурижаха амидарха хоерые зэргэ уялдуулха болобо. Мал үсөөн, ядуу байдалтай дээрһээ нилээд олон хүнүүдын газар бүхэнэй баян шэнэ-элиг (шадалтай) ородуудай малыень бэе дээрээ даан харахадаа, нүүдэл байдалаар малыень харахаһаа гадна, мүн хууриин газарай ажал хэхэ, үбһэ хадалан, газар таряа болон ой модоной ажал хүрэтэр хэдэг байба. Тэрэ саг үеынгөө ород яһатанай мал, таряалангай болон үйлдбэрилэй арга мэргэжэлтэй нилээд танилсажа, мэдэхэ боложо, үбһэ хадалангай ажалые ехээр эрхилжэ, таряа түмһэ тариха болон малай үүлтэр угсаае хайжаруулха, хэжэг хэмыень нэрхылжэ, тэргэ уналгын тээбэри хэхэ хүрэтэр мэргэжэл шадбаринуудтань хуража, өөрынгөө ажал хэрэгтэ хэрэглэхэ арга боломжотой болоһон байна.

20-дугаар зуун жэлэй эхин болоходо, буряад-монголшуд ород маягай модон байшан гэр барижа хууха, үбһэ хададаг морин хүсэний машина хэрэглэхэ, һүнэй тоһо илгэха гар машина, оёдолгой гар машина зэргые эзэмшэн хэрэглэхэ аргатай болоһон байна.

Буряад-монголшуд эртэ дээдэ үе сагһаа бөө мүргэл шажантай байба. Гэбэшье, шарын шажан Монгол газарта дэлгэрхые дагалдан, Сэлэнгэ, Хори, Ага зэргын Буряад ороноудташые Буддын шажан хүрээжэ, 18-дугаар зуун жэлэй ба 19-дугаар зуун жэлэй хугасаанда маша ехээр дэлгэрбэ. Анхан 18-дугаар зуун жэлэй эхиндэ Түбэд болон Монгол газарай ламанар Сэлэнгэ болон Хориин буряадуудай дотор шажанай хүдэлөө дэлгэрүүлжэ эхилээд, нилээд олон газарта һэеы гэрээр дуган хэжэ, хурал мүргэл хэдэг байжа, удангүй модоор

дасан дуган барижа эхилбэ. 18-дугаар зуун жэлэй дунда анха түрүүшын модон дасан Сэлэнгын сонгоол нютагта байгуулагдаба. Тэрэнһээ хойшо зүүн буряадай газар бүхэндэ хүмэ хийд байгуулагдажа, ламанар олон боложо, шарын шажан ехээр дэлгэрбэ. 19-дугаар зуун жэлэй үедэ Буддын шажан улам дэлгэрээд, 20-дугаар зуун жэлэй эхиндэ бүхы буряад нютагуудта нийтэ гуша гаран хүмэ хийдүүд баригдажа, хэдэн мянган ламанартай болоһон байгаа. Ага нютагта 1816 ондо Агын дасан гэжэ хүмэ байгуулан, 1834 ондо Сүүгэлэй дасан байгуулагдажа, энэ хоер хүмын ламанар хамта мянга гаран болоһон байба. Энээнһээ гадна, Ага нютагта Зугаалай, Гүнэй гэхэ мэтын хэдэ хэдэн жэжэ хүмэнүүд байгуулагдаһан байба. Буддын шажанай хургаалин дэлгэрхые дагалдан, эрдэм мэдэлгэтэй ламанар бии боложо, шажан улам дэлгэрүүлхэтэй хамта Монгол, Түгэдэй соелой дэлгэрхэ хэрэгтэ зохихо, таарамжатай хуби нэмэри үзүүлбэ. Жэшэнь, 18-дугаар зуун жэлэй үедэ Дамба-Даржаа Заяагай ба Агбаан Пунсэг хамба, 19-дугаар зуун жэлэй үедэ эмшэ багша Сахияа, Буряадай түүхэ бэшэһэн соржо лама Эрхэтэ Агбаан-Доржо хамба зэргын нэрэтэй ламанар гараба.

Тэрэ саг үеһөө хойшо Монгол Ородой соелой анханай хуури табигдажа, 19-дугаар зуун жэлһээ 20-дугаар зуун жэлэй эхин үе болоходо, Ород Монгол соелтой, эрдэм мэдэлгэтэй хүнүүд нилээн олон болобо. Эрдэмтэн нэрэтэй соло алдаршаһан Банзарай Доржо, Сэбэжэй Гомбожаб, Ринчинэй Элбэг Доржо, Жамсаранай Сэбээн, Бараадин Базар зэргын эрдэмтэн хүнүүд шалгаран гарахаһаа гадна, Ород Монгол хэлэнэй соел мэдэлгэтэй боложо гэгээрһэн хүнүүд олон гараба. Тэрэ үеын орон нютагай ноёд даамалнууд, зайһан, гулбаа, тайшаанарай олонхинь Ород Монгол хэлэнэй соел мэдэлгэтэй хүнүүд байһан юм. Тухайлбал, 19-дугаар зуун жэлэй дунда буряадай (хори буряадай түүхэ) бэшэһэн зүүн хуасай обогой зайһан, һүүлээрнь Ага нютагай тайшаа ноен болоһон Тобын Түгэлдэр, сагаангууд обогой зайһан байһан гулбаа Юмсэний Ваандан, галзууд обогой зайһан Хубитын Шиираб-Нимбуу, сонгоол Хурамша обогой хүн болоод Сэлэнгын тайшаа байһан Ломбосэрэнэй Дамби-Жалсан (Сэлэнгын буряадай түүхэ бэшэһэн), мүн Баргажанай буряадай түүхэ бэшэһэн Сахарай Сэдэбжаб тайшаа зэргэнь сүм тэрэ сагай эрдэмтэй хүнүүд байһан юм.

Буряад нютагуудта анхан хургуули бии болоһониинь 19-дугаар зуун жэлэй дундахи үе болохо юм. Бүхы газарай дүүмын дэргэдэ ород, монгол бэшэгые зэргэ зааха хургуулинууд байгуулагдажа эхилээд, тэрэнһээ үмэнэ шадалтай хүнүүдэй хүүгэд ород тосхонуудай хургуулида болон шажанай хургуулида орожо хуралсадаг байба. Үгы һаа, хото айлай дунда бэшэг мэдэдэг хүнээр монгол бэшэг заалгаха, мүн дасан хүмэдэ ошожо, ламанараар бэшэг заалгаха мэтээр оролдожо, анханай соелой хууриие тааруулжа табиһан юм.

19-дугаар зуун жэлэй һүүлээр Буряад-Монгол ороной дүүмэнүүд ба обогой захиргаануудын ородой можо тойрогуудай (область гэжэ захиргаа ба бүхы газарай буса түрэлтэнэй захиргаан) захиргаанай мэдэлдэ оробо. 20-дугаар зуун жэлэй эхин болоходо, буряад-монголшуд Ородой хаанта засагай харьяата олон тоото үндэһэтэнэй дунда үсөөн тоотой үндэһэтэнэй нэгэниинь боложо, үндэһэтэнэй ба нийгэмэй доро шатын байрадахи хосорогдонги угсаатанда тоологдохо болоһон байжа юм.

**Доржо СУЛЬТИМОВ
болон Жаргал БАДАГАРОВ
хуушан монголһоо оршуулба.**

Оршуулагшад авторай бэшэһэн һанал бодолнууды хубилгангүй, байһан соонь оршуулхыа оролдоо.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

Буряад арадай уг изагуурай түүхэ

СЭЛЭНГЫН МОНГОЛ-
БУРЯАДУУДАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн урдахи дугаарта).

Ябашье Юндэн-Доржо 1000 толгой бодо малые хабартаа суглуулхан байна. Тээд Головкин һөөргөө Хүрээндэ бусаагүй. Сэлэнгын Гуружаб засаг Юндэн-Доржо вантай эбээ таһараад, ород элшэн сайдые тэрэ һөөргөн зорёон бусаагаа, дүрбэн аймагһаа суглуулхан малые өөрөө эдээ гэжэ Бээжэндэ дуулгаба. Бээжэнһээ богдохаанай түлөөлэгшэ, Хара-Мүрэнэй амбань Хүрээндэ ерэжэ, мүшхэбэри хэбэ. Тэрэ мүшхэбэрээр Юндэн-Доржо буруу боложо, тушаалһаа зайлуулагдаха, ээмэдэ орохо болобо. Харин Бээжэнэй түлөөлэгшэ Юндэн ванһаа маша ехэ хээли үгэсэ абаад, арга оложо, богдохаанай ехэ баяртай үеые тушаалдуулжа, айладхал хэбэ. Хаан хүхюу баяртай байһан тула ялые хэлтэрүүлжэ, Юндэн-Доржые нэгэ бага хашаад, нэрэ зэргыень нэгэ шатаар доошлуулаад, тушаалдань орхиһон юм.

Юндэн ван хадаа Гуружабай, тэрэнэй нүхэрэйн - Жэбзэн-Дамба хутугтын дүүгэй гэмтэ ябадалые бэдэржэ олоод, богдохаанда дамжуулан айладхаба. Гуружаб засагые, хутугтын дүүе Бээжэн абаашажа, мүрдэлгэ мүшхэбэридэ оруулһан юм. Энэ хэрэг граф Головкиной бусаһан хойно Хяагтада ван губернатор хоёрой уулзалгын урда тээ болоһон байгаа. Энээн тухай Гуружабай түрэлэй хүн, сэрэгэй тойн Данжин-Доржо Хяагтын хитад лама Чибихиндэ хөөрһэн гэшэ.

1807 он хүрэтэр Сэлэнгын буряад отог бүри 1-2 тайшаа, 4-5 шүүлэнгэ, 10-һаа 20 хүрэтэр зайсан, тэдэнһээ гадна заргаша, засуул, тугша байһан юм. Тэдэнэр Сэлэнгын участогый комиссарта - ород түшэмэлдэ мэдэгдэдг, тэрэнэ Дээдэ-Удын земскэ газар нютагай сүүдтэ мэдэгдэдг хэн. Буряад нюверческэ (хари шажантанай) заседатель аймаг бүхэнһөө 3-3 жэлээр һунгагдадаг бэлэй. Нютагай ноёд сайдай зууршалгаар буряадуудые хамтаран захирха конторо Сэлэнгэ Химнэ хоёр голой бэлшэртэ, Буурал Тохой һууринда байгуулагдаба. Буряад отогый ахамад тайшаагай дэргэдэ хоёр туһалагша тайшаа, хэдэн депутадууд би болобо. Сибирь орондо засаг бариха, захирха хэрэг бирагүй байгаа.

Энэниие император Александр Павлович мэдээд, 1819 ондо Сибириин генерал-губернатораар действительнэ тайна советник, граф Сперанские баталба. Сибириин бүхы зоной ажал, ажабайдал, ажаябуулга бүхы талаһаань шалгажа үзэхэ тэрэ зорилготой бэлэй. Тэдэнэй байра байдалтай, ажа үйлдэбэритэй, эрхэ сүлөөтэй танилсаад, саашадаа Сибирь хайшан гэжэ хүгжэхэ, ургаха юм гэжэ тобшолол хэхэ зорилготой байгаа. Сперанский Сибирьтэ хоёр жэл шахуу болобо. 1821 оной эхээр ниислэл хото бусаһан юм. Үзһэн хараһанаа, дуулаһанаа, бодоһон ханаһанаа отчет соогоо дэлгэрэнгээр бэшээд, Сибириин Комитетдэ тушааба. Тэндэ дурдагдаһан баримтануудые, дурадхалнуудые томо тушаалта ноёд наринаар нягталан үзэбэ. 1822 оной июниин 22-то императорай тогтоол шийдхэбэри гараба. Тэрэнэй ёһоор, Сибирь губерни, область, округууд боложо хубаагдаба. Сибириин элдэб яһатанда зориулһан шэнэ хуули (уложени) баталагдаба. Конторо үгы хэгдэжэ, орондонь степной дүүмэ (хүдөөгэй захирха яаман) байгуулагдаба. Тэрэ хуулиин ёһоор, тайшаа депутат нэрэтэй болобо, заседатель хадаа шүүлэнгэ-гулбаа, зайсан хадаа староста гэжэ нэрлэгдэдг болобо. Гулбаа ноён һунгалтаар баталагдаха эрхэтэй

болобо. Старостада туһалагшад үгтэбэ. Буряад-монголшуудые, хамнигадые, бухар зоние, татарнуудые, Сибириин бэшэшье арадуудые гурбан бүлэг болгон хубааба: оседлэ (һуурижаһан зон), кочевой (нүүдэлшэд), бродяча (зайжа ябагшад).

Сагаан сэсэг (оспа) үбшэнһөө аргалан абархын тула Сибириин зоние таригад болобо. 1790-ээд ондо энэ үбшэнһөө абарха тарилгын эхэ (сыворотка) олоһон байха юм. Оспо үбшэнһөө абарха тарилга бүхы Ород гүрэн дотор ябуулагдаба. Иимэ тарилга буряадуудай дунда хэхэ гэһэн дээдэ засагай тогтоол 1808 ондо тунхаглагдаба. Тарилга хэхэ мэргэжэлтэдые Эрхүү хотын эмшын һургуулида бэлэдхэдг болобо. Энэ һургуулида Сэлэнгын найман отогһоо: Галуута нуурай хиидһээ Тунгалаг Бэлигтэ лама, подгородно хурлаад яһанай гэлэн Шадаб Данзанэ, сартуул шэрээтэ Соржо Бохойн, буряад зургаан эсэрын шэрээтэ Соржо Орбу Баярын, сонгоол Брайбун дасанай мэдэлшэ Сультийн Даржайн нүхэдөөрөө эльгээгдэһэн бэлэй. һургуули дүүргээд, нютагаа бусажа, тарилга хэдгэ болобо. Хожомын тэдэнэр аттестаци гараад, богдо эзэнэй өөршлэл абаад, жаргалтай һууһан юм. Тэрэ һургуули таһаралгүй ажаллаһан зандаа.

Хориин ахамад тайшаа надворно советник Галсан Мардайн ба нүгшэһэн тайшаа Ринчинэйн һамган Чойжид Хатан гэгшэд Ринчэнэйн буянай дурасхал үйлэдэхэмнай гэжэ Эрхүүгэй губернатор Трескинэ хандажа, тэрэнэй зүбшөөл абаба. Тиигээд бандидахамбые, Сэлэнгын дасануудай томо ламанарые Түгнын адагта 1811 оной намар урижа асарба. Эндэ олохон гэр байра бэлэдхэгдэбэ. Ехэхэн мүргэл хурал болобо. Бандида-хамба Гаваан Еши-Жамса, шэрээтэ ламанар хуралда хабаадаба. Сэлэнгэ голой урда, хойто бэынхид хамбые булялдажа байгаад уриһан, хори зон хуралай эсэстэ хэрэлдээтэй, арсалдаатай тараһан гэжэ хэлсэдг үбгэдэй үгэ би.

Богдо эзэнэй дурадхалаар Эрхүү муржада һуудаг буряадууд таряан ажалтай болобо. 1810 ондо гараһан тогтоолой ёһоор, эрэ хүн бүхэндэ 30 десятина газар үгтэбэ.

Француз ноён Бонапарт олон улас оронуудые дайлажа абаад, ехэ эрхэтэй болоод, изагуур хаанай шэрээе буляжа эзэлээд, өөртөө император Наполеон гэжэ соло үгэбэ. Европо, Африкын олохон эзэн хаадууд тэрэнэй мэдэлдэ оробо. Росси, Хитад, Ази түбиин оронуудые эзэлэн абаха эрмэлзэл гаргаба. Өөрын эрхэдэ оруулһан ехэ, бага хо-

рөөд хаадай 580 гаран мянган сэрэг, 10 гаран мянган үхэр буу суглуулаад, 1812 оной июнь һарада Наполеон Россида добтолон оробо. Тэрэ үедэ хилдэ дүтэ байһан ород сэрэгшэд дайсаниие угтажа даялалдабашье, хүсэгүйдэжэ сухариха баатай болобо. Франциин сэрэг Москва хотодо орожо ерэбэ. Харин тэрэниие эндэ хэншые угтаагүй. Эдихэ юмээ, үмдэхэ хубсаһаая абаад, хотынхид хотоһоо гаража ошоһон байгаа. Дайсанай ерэхын урда шуухала, хэрэгтэй зөөри баялиг хотоһоо гаргагдаһан, нюугдаһан байгаа. Үгы хэгдэхэ юмэн үгы хэгдэһэн, галдагдаха юмэн галдагдаһан байгаа. Францууд хоһон хотодо ороод байһан бэлэй. Ородой сэрэг сухарибашье, хүсээ суглуулжа байһан юм. Ородууд француудай шэрээжэ яһан ашаанда добтолжо, ээр зэбсэг, хүнэһэ хоолын буляжа абажа байгаа. Ородой сэрэг хүсэ орожо, Москвада байһан француудые үлдэжэ гаргаба. Удаань тэдэниие намнажа оробо. Дайсан сухарихаар сухариха, олон хүнүүдэ алдаһан, алуулһан байха юм. Бонапарт үсөөхэн сэрэгтэй тэрелбэ. Россиин император Александр Павлович өөрын оронһоо дайсаниие үлдэжэ гаргаад, Наполеоний мэдэлдэ ороод байһан оронудта туһаламжа үзүүлжэ, эрхэ сүлөө асарһан байна. Австри, Прусси болон бусад оронуудай сэрэгүүд ород сэрэгтэй нийлэжэ, дайсанаа намнан, Францида орожо ерэбэ. Париж гэдэг ехэ хотыень эзэлэн абаба. Франциин сэрэг бутаран халаба. Бонапартые бариха, хаан шэрээһэнь унагажа, Эльбэ гэжэ ольтрогто сүлэбэ. Франциин хаан шэрээндэ изагуурта хаан һууба. Дэлхэй дээрэ энхэ тайбан, эб найрамдал тогтоогдобо. Бонапартын эзлэһэн оронудта тэрэнэй табихан ноёд сайдууд сүм абажа хаягдаба, урда тээ байһан изагуур хаад ноёдууд, тэдэнэй үринэр засаг түрэдэ бусаагдаба. Эдэ бүгэдэ үйлэ хэрэгүүд 1814 ондо болоһон бэлэй.

Ород сэрэгэй илалтые Хитадта, Монголдо баяр ёһололой оршон байдалда тэмдэглээ. Энэ ондо Хяагтада болоһон найр нааданда хори, сэлэнгын буряадуудай түлөөлэгшэд, тэрэ тоодо бандида-хамба, бусад ахамад ламанар, буряад хасаг сэрэгэй дарга ноёд уригдаһан юм. Ород сэрэгэй түшэмэлнүүд, хитад, монгол ноёд хэдэн үдэр соо сэнгэбэ. Мори урилдаан, бүхэ барилдаан, һур харбаан болоо. Ан агнуури болобо. Энэ найр наадые богдо-хаанай найр гэжэ хэлсэдг бэлэй. Хамба Гаваан Еши-Жамсын үедэ олон дасан баригдаһан: Байгалай тэрэ талада - Түнхэнэй, Алайрай дасанууд,

Байгалай энэ талада - Сүүжын, Баргажанай, Сэлэнгын талада - Гэгээтын, Юрөөгэй, Янгаажанай, Хүдэрэй дасанууд, Хоридо - Худанай, Эгэтын, Шасананын, Хохюуртын, Асагадай, Суулгын, Агын, Онон-Сүүгэлэй дасанууд бодо-бо. Хамнигад Хужиртын, Тарбагатайн, Барисаанай, хасаг хамнигад Олхоной, Зугаалайн дасануудые бариха. Хоридо гал түймэрһөө боложо шатаһан Анаагай дасанай һуурида хирпиисээр шэнэ дасаниие нүгшэһэн тайшаа Дамба-Дугар Ринчэнэйн зөөрээр тэрэ үедэ ахамад тайшаа байһан Галсан Мардаев бодохобо.

1813 ондо Сэлэнгын Үшөөтэйн табангууд-дасанай шэрээтэ лама Тунгалаг Данжин Шолхойн Түнхэн залагдажа, хурал дээрэ Анаагай дасанай шэрээтэ-лама Сойбон Түбшэнэй гэгшые Мардайн мэдэлһээ гаргаба. Гэлэн Шираб Малахайн шэрээтэ болгогдожо, Тунгалаг Шолхойн мэдэлдэ оробо.

1816 ондо Сэлэнгын сартуул зээрдэ азарга яһанай шэрээтэ соржо-лама Цойжамсо Бургалтайда байһан Пунцанлин дасаниие Гэгээтэдэ өөрын эрхээр нүүлгэжэ асараад, дэргэдэнь Дамба Брайбун нэрэтэй хийд шулуун һуури дэбисхэр хээд, хирпиисээр бүтээжэ эхилбэ. Харин сартуулай ойр зуурын эбдэрэл, зүрилдөөһөө боложо, баригдажа дүүрээгүй байшоо. Хожомын шулуун дээрэнь модон дасан бүтэбэ.

Евангели монгол хэлэндэ оршуулжа тухай эзэн императорай зарлиг бууба. Хори буряадһаа хэрээһэ зүүһэн Василий Татауров, буряадууд харгана Бадма Мурисун, худай Номто Одаин 1818 ондо ниислэл ошобо. Евангели оршуулһанайнгаа түлөө Татауров, Мурисун, Одаин алтан медалаар шагнагдаба. Татауров, Одаин ноутагаа бусаба. Мурисун ерэнгүй байтараа, ниислэлдэ наһа бараба.

Англи ороной гурбан багшанар (миссионернүүд) 1819 ондо Байгалай энэ бээдэ ерэжэ, Селенгинск хотын дэргэдэ Сэлэнгын баруун бээдэ нютаглажа, барилга дүүргээд байтараа, хоёрын Хори нютаг нүүжэ, Анаа, Худанай голдо нютаглажа байба. Нэгэниинь Сэлэнгэдэ үлэбэ. Эдэнэй Буряадта ерһэн шалтагаан юуб гэхэдэ, евангели номые эндэ таража, удхыень тайлбарилан мэдүүлжэ, буряадуудта хэрээһэ зүүлгэхэ зорилготой байһан юм. Монгол хэлэн дээрэ дарамал евангели номые буряадууд олоноор абажа үзэбэшье, тэрээндэ дуратай боложо, хэрээһэ зүүхэ хүнүүд мүртэй олдоогүй байха юм. Зүүн Хори нютагта хоёр англи багшанарай байхада, Онон-Сүүгэлэй дасанай лама шэрээтэ Лундуб Дандарын түрлэн аха, хори галзууд яһанай Санжил Дандарын гэгшэ английска католик шажанда орожо, амяараа мүргэлтэй Онон, Сүүгэл нютагтаа һуужа байһан юм.

Бөө мүргэлтэй тэмсэл ябадаг хэн. Хамниган хасаг лама Лубсан-Пиранлай маани уншажа, онгоной дүрэ дүрсэ, бүхы юумыень галдаба. Энэ гуримаар сонгоол Брайбун хийдэй Галсан Нималын, Содбо Нимайлын ба бусад олон ламанар бөө мүргэлтэй тэмсэл хэбэ. 1820 онһоо эхилэн, Сэлэнгэ, Хори нютагуудта, 15 эсэгэ обогуудта, хасаг буряадуудта, Баргажан, Сээжи, Түнхэн, Алайрта онгоной дүрэ дүрсэ, бөө удаганай зэбсэг хэрэгсэлын сүм галда түлигдэбэ. Тэрэ гэхээр мүнөө болотор нэгэшье аймагта, нэгэшье нютагта бөө удаган тухай дуулдаха, үзэгдэхэ юмэн үгы.

Дамби-Жалсан
ЛОМБО-ЦЭРЭНОВ.

(Үргэлжлэлын хожом гараха).

ИВАЛГЫН ДАСАНАЙ ЗУРХАЙ

Июлиин 11, гарагай 5, монгол литын 3

Тэрсүүд тэмдэгтэй үдэр- шухала хэрэг урагшагүй байха. Гэрлэхэд, олон зоной урда хэрэг, ёһолол бүтээхэд, эмнэлгэд ороходо, нүгшээдэй бэе угаахада, гэрэй орой барихада, уран бүтээл эрхилхэдэ муу.

Бар, Туулай, Могой, Тахяа жэлтэндэ хайн, Үхэр, Луу, Хонин жэлтэндэ урагшагүй.

Үһэ абабал - гарза гараха.
Ухаамжалан ябагты!

Июлиин 12, гарагай 6, монгол литын 4

Энэ үдэр эрид ябуулга эрхилхэдэ, зүрилдөөтэ талы номгоруулха, сүүдэй зарга татахада хайн. Һалбаран хүгжэлтын ёһолол үнгэргэхэдэ, гэрлэхэдэ, харгын болон газар үһалалгын ажал эрхилхэдэ, зэрлиг амитадые гартаа нургахада, бага үхибүүдые хүлдэ оруулхада муу.

Хонин, Бишэн, Тахяа, Могой жэлтэндэ хайн, Бар, Туулай жэлтэндэ муу.

Үһэ абабал, гуниглажа болон юумэнһээ айжа болохот.
Анхаралтай ябагты!

Июлиин 13, гарагай 7, монгол литын 5

Эб найрамдалай ба зол жаргалай эзэн - Дашаниматай үдэр. Бурхан шажанай номнол бүтээхэ, арюудхаха, шажан мүргэлэй байра байшан бүтээхэ, муу хүсэ зайсуулха, амгалан байдалай болон хүгжэн Һалбаралгын ёһолол бүтээхэдэ, засаг түрын шиидхэбэри абахада, худга малтахада, гэр барихада, бэлэг абахада хайн.

Үхэр, Бар, Туулай жэлтэндэ хайн, Хулгана, Гахай жэлтэндэ муу.

Үһэ абабал - зөөри ба үхэр мал элбэгжэхэ.
Амжалтатай үдэр хүсэ!

Июлиин 14, гарагай 1, монгол литын 6

Энэ үдэр бурхан шажанай ном бүтээхэ, үргэл, мүргэл хэхэ, һурахада, шэнэ хэрэг эрхилхэ, шэнэ эмхи, наймаа нээхэ, бэриие буулгаха, бэлэг бариха, эдэгэжэ байһан үбшэнтэниие сэбэр агаарта түрүүшынхидэ гаргахада, урда зүг аяншалхада, эм бүтээхэ, олзын хэрэг эрхилхэдэ хайн.

Луу, Бишэн, Хонин жэлтэндэ хайн, Гахай, Туулай, Хулгана жэлтэндэ муу.

Үһэ абабал - үнэр мэдэрэлгэ һуладаха.
Урда түрэлэй үйлэ-үйлын үри һайжаруулагты!

Июлиин 15, гарагай 2, монгол литын 7

Энэ үдэр зүрилдөөтэ талы номгоруулхада, урид найдуулһан үгээе бусаахада, гэр бүлын сүүдэй заргаар халахада урагшатай. Үһэ хайшалха, мори худалдаха, гэрлэхэ, шухала эрилтэ табихада, мори урилдуулха, тоосолдоходо, сэрэгшэдые дайсалдуулхада, эд зөөри гээхэдэ, холын харгыда гарахада муу.

Нохой, Хулгана жэлтэндэ хайн, Морин, Хонин жэлтэндэ муу.

Үһэ абабал, хэлэ аман, сүүдэй зарга дайралдаха.

Июлиин 16, гарагай 3, монгол литын 8

Будда бурхантай үдэр. Энэ үдэр бүхы үйлэдэгдэн хайн, муу хэрэгүүд мянга дахин арьбадхагдаха. Бурханай ном уншаха, наһа утадхаха, үргэл бүтээхэ, бурхадай магтаал уншахада, шэнэ юумэндэ һурахада, шэнэ ажал, эмхи, наймаа нээхэдэ, шэнэ байшан арюудхахада, гэртээ ажал хэхэ, гэрлэхэдэ хайн.

Могой, Морин, Хулгана, Гахай жэлтэндэ хайн. Бишэн, Тахяа жэлтэндэ муу.

Энэ үдэр үһэ абабал, ута наһатай, удаан жаргалтай ажаһууха.

Хадата Ахын ехэ шүтөөн

САГААН (ДОЛГОР) ДАРИ ЭХЭ

Замбуулин дэлхэйн Эхин болохо зургаан зүйл хамаг амитада ажаמידарал үршөөһэн Эхэ байгалимнай бүхы юумые нягта холбоотойгоор, өөрсэ тэнсүүритэйгээр мүндэлүүлээ.

Сагаан (Долгор) Дари Эхэ бурхан хадаа Ахын аймагай Саяан тосхонһоо холо бэшэ, Харһан тала гэжэ газарта, Сахир байсын орой дээрэ заларан байдаг. Энэ бурхамнай эртэ угһаа тахигдажа ерэнэн түүхэтэй. Эгээн һүүлдэ, 1930 он болотор, Аха нютагай суута эмшэ лама Агван Дорохинов тахиһан байна. 1930-аад онһоо хойшо совет засагай байһан үедэ, Буддын шажанай хорюултай болоһон сагта орхигдоһон, һандаргагдаһан байгаа. 1990-ээд оной тэнгээр Буддын шажанай хэргэхэ үедэ нютагай зон одоол энэ бурханаа хэргэжэ, хуушан һууридань залажа, шэнээр тахиһан байна.

2011 ондо Ахын аймагай захиргаанай ба арад зоной урилгаар Буддын заншалта Сангхын Дид-Хамба лама Дагба Очиров ба Ивалгын дасанай бүлэг ламанар хамтаржа, ехэ хурал үнгэргэн байна. Бандида-Хамба лама Дамба Аюшеевһээ зүбшөөл абажа, нютагай улад зоной дэмжэлгээр Сагаан Дари Эхэ бурханда дуган бүтээгдэнэ байна. Нютагай зон энэ бурханда үри хүүгэдые эрижэ мүргэдэг, энээнһээ гадна элүүр энхэ байхын, амгалан байдалай, ханаһан хэрэг түргэн бүтэхын ба залуушуулай хани нүхэртэй болохын түлөө даадхадаг. һүүлэй үедэ ганса Ахын зон бэшэ, холын Буряад (Ага, Баргажан, Ойхон, Качуг, Алайр) нютагуудһаа, Россиин хотонуудһаа (Эрхүү, Ангарск, Красноярск, Якутск, Санкт-Петербург, Москва, Южно-Сахалинск, Магадан), мүн хари гүрэнүүдһээ (Монгол, Казахстан, Германи, Франци, Израиль) ерэхэ мүргэнээн байна.

Сагаан (Долгор) Дари Эхэ бурханда хүрэхэ ябаханда, зуун халаатай һаглагар Эжы модон энэр-

хы дулаахан харасаар, мээхэйгээр зоние угтажа байдаг. Тэндэ мүргөөд, саашаа дабажа, Эжы хадатаа (наһатай эхэнэр хүнэй түхэлтэй Эхэ шулуун) зальбараад, Сагаан (Долгор) Дари Эхэ бурханда хүрэхэ ошодог. Энэ бурханда мүргэхэдөө, хара архи абаад ошожо болохогүй, гансал сагаан эдеэнэйнгээ дээжэһээ үргэхэ хэрэгтэй. Эхэнэр зон ба залуу басагад бээе ехэ мэдэжэ, сэбэр арюунаар ута хормойтой дэгэл (хубсаһа) үмдэжэ ошохо хэрэгтэй. Энэ бурханай хажууда байгаад

шангаар хашхарангүй, толгой соогоо муу, хара һанаа һанангүй, гансал хайн һанаагаа табижа, үнэн зүрхэнһөө мүргөө һаа, бүхы ханаһан хэрэг бүтэхэ шэдидтэй. Хүнэй сэбэр ханаатай, энэрхы сэдь-

хэлтэй байхадань, тэрэ тухалжа шадаха аргатай.
Октябрин ОШОРОВА,
Орлигой дунда
һургуулийн буряад
хэлэнэй багша.
(Үргэлжэлэлын удаадахи дугаарта).

<p>Буряад үнэн</p> <p>Учредители: Глава Республики Бурятия, Народный Хурал Республики Бурятия, Правительство Республики Бурятия</p> <p>Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ</p> <p>Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА Редакционная коллегия: И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В.Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С.Коренев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачкеев - зам.директора, Д.Б.Гуродармаева - зам. редактора, С.Б.Байминова - ответственный секретарь, Г.Х.Дашеева, Н.Д.Бадмаринчинов, Л.В.Очирова, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.</p>	<p>ТЕЛЕФОНЫ:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия" 21-68-08 - редактор 21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь 21-67-81 - выпускающий отдел 21-63-86 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций 21-63-86 - отдел социально-политических проблем 21-64-36 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, редакция журнала "Одон" 21-06-25 - редакция журнала "Байгал" 21-60-21 - редакция журнала "Морин Хуур", отдел книгоиздания 21-62-62 - реклама 21-50-52 - отдел распространения</p>	<p>АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЬСТВА: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн».</p>	<p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Региональным управлением регистрации и контроля за соблюдением Законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации в Республике Бурятия Свидетельство № Б-0079 от 2 ноября 1994 г. www.burjnen.ru e-mail: unen@mail.ru</p> <p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 10.07.2013 в 17.00 - по графику; 10.07.2013 г. в 17.00 - фактически. Объем 4 п.л. Заказ №1954. Тираж - 4600 экз. Общий тираж изданий 11420 экз. Цена свободная.</p>
<p>Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.</p>		<p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54</p>	

Үнэрлэн зуун жэлэй аршан зуур

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Россиин нүлөө доро Монгол гүрэн 1913 ондо

Энэ удаа үгтэнэн фото-зурагууд Альберт Канай суглуулбаринаа абтаба. Тэдэниие фотограф Стефан Пассе 1913 ондо Монголоор аяншалхадаа буулгаа.

Монгол гүрэн 1911 оной эсэстэл Хитадай мэдэлхээ гаража, амяараа гүрэн гэжэ соносохогдоо юм. Наймадугаар Богдо гэгээн, гүрэнэй буддын шажанай толгойлогшо, декабриин 29-дэ Богдо хаанаар табигдажа, санаартанай засагтай шэнэ гүрэнэй хүтэлбэрилэгшэ болоо. Ородой сэрэгэй советнигүүдэй хүтэлбэри доро 20 мянган сэрэгтэй монгол арми байгуулагдаа. 1912 оной ноябриин 3-да Үргөө хотодо монголой-россиин хэлсэн баталагдажа, Монголые Россиин нүлөөтэй амяараа гүрэн гэжэ тогтоогоо. Гэбэшье 1913 оной ноябриин 5-да Росси гүрэн Монголой бээ даанги эрхэ байдал сахиха эрилтэ табин, Хитадай мэдэлдэ дамжуулаа. Тиимэ нэн тула Стефан Пассе хадаа Монгол ороной Росси гүрэнэй хуби байхан үедэнь тус фото-зурагуудые буулгахан болоно гээшэл даа. Гүрэн ёхотой феодализмын үедэ тогтошонхой нэн тула Европын хүниие ехэтэ гайхуулаа, понирхуулаа юм.

Ангуушан Үргөө хото шадар, 1913 он.

Снэ зураг "National Geographic" сэтгүүл соо "Үлэн хооһоор үхэхэ гэгэн хэнээлтэдэ хүртэнэн монгол эхэнэр" гэгэн буруушаг тэмдэгтэйгээр толилогдоо юм. Үнэн дээрээ энэ хайрсагынь нүүдэл арадуудта хэрэглэгдэдэг байхан "зөөмэл түрмэ" байжа болоо.

Ама Субаргын хажууда

Хадамтай эхэнэр Үргөөдэ

Монголой гададын хэрэгүүдэй министр Гончигжалцангийн Бадамдорж

«Хоёр хасаг сэрэгшэ Үргөөдэ", 1913 он – хизаарлагдамал тоотой бүлэг сэрэгэй түлөөлэгшэд, Росси гүрэнэй нүлөөгэй тэмдэг.

Троицкосавск хотодо мори унаһан хоёр буряадууд (Забайкалиин хизаарай уезднэ хото, Хитадай хилэнээ 4 модоной зайда оршодог)

